

Eskişehir’deki Bir Hayratın Hikayesi:
AK CAMİ VE MUALLİMHANESİ

Meral BAYRAK (FERLİBAŞ)*

ÖZET

İstanbul’da bir bürokrat olan İshak Efendi tarafından Eskişehir’de Karabaş Mahallesi’nde cami ile sbyan mektebi yaptırılmış, hayratın hizmetlerini sürdürebilmesi için vakıf eserlerle beraber inşa ettirilen hamam ve babası Hacı Mustafa Efendi’nin vakfına ait bazı gayrimenkuller bağışlanmıştır. 1729 yılı sonlarında tescil ettirilen vakfiye ile faaliyete geçen vakıf Hacı Mustafa Efendi Vakfı’na bağlı olarak anılmış, baba-oğlun tüm vakıfları Harameyn vakıflarından sayılmıştır. Fazla akarı bulunmayan küçük bir işletme durumunda olan İshak Efendi/Ak Cami Vakfı İstanbul’da yaşayan mütevelliler adına yerli halktan bir vekil aracılığıyla yönetilmiş, hayratın ve akarâtın her türlü işiyle bu şahıs ilgilenmiştir. Yine de toplum yararına dini ve hayri hizmetleri sonsuza dek yerine getirmek gayesiyle kurulan vakıf benzerleri gibi türlü zarara uğramıştır. Hem vakıf eserler hem de gayrimenkuller zamanla harap olduğu gibi başka şahıslar tarafından müdahalelere de maruz kalmıştır. Bazen mütevelliler bazen de halk tarafından bu sorunlara çözüm aranmış, vakfın faaliyetlerinin devamı amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Küçük Kale Tezkerecisi İshak Efendi, Reisülküttap Hacı Mustafa Efendi, Ak Cami, Eskişehir, Karacaşehir, İkeköy, Vakıf, Evkaf

Değerli araştırmacı ve yazar M. Şinasi Acar, *Eskişehir Zaman, Mekân, İnsan* adlı eserinin önsözünde her insanın aile bireylerine, yakınlarına, hocalarına, hemşehrilerine, halkına, doğduğu mahalleye, okuduğu okullara, içinde yaşadığı şehre ve vatanına borçlu olduğuna inandığını ifade ederek bir Eskişehirli olmamasına rağmen 1966 yılında yerleştiği bu şehre ve Eskişehirli olana olan borcunun birazını ödemek umuduyla söz edilen kitabı yazdığını belirtmiştir.¹ Sayın Acar’ın bu davranışı bir Eskişehirli olarak şahsımı, böylesi bir hizmette bulunulması konusunda sorumlu hissettirmiştir. Nitekim Eskişehir’in 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti

* Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. mbayrak@ogu.edu.tr

¹ M. Şinasi Acar, *Eskişehir Zaman, Mekân, İnsan*, Eskişehir 2009, s. 6.

olduğu bu dönemde şehrin tarihine yönelik araştırmalara katkıda bulunmak amacıyla yaşantımızın sürdüğü mahalleye adını veren Ak Cami bu çalışmaya konu edilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden temin edilen vakfiye ve çeşitli tasniflere ait belgeler ile Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden alınan materyale dayanarak hazırlanan makalede bugün Odunpazarı semtinde kendi adıyla anılan mahallede Malhatun Sokak'ta yer alan bu kültür mirasının tanıtılması ve hakkında yanlış bilinenlerin düzeltilmesi hedeflenmiştir.

Cami görevlileri tarafından verilen kısa bilgiye göre mabet halk arasında Kümbet Camii adıyla da anılmıştır. Uzun yıllar hamam olarak kullanıldığı belirtilen yapının XX. yüzyılın ilk çeyreğinde camiye çevrildiği ifade edilmiştir. Bugün ibadete açık durumda olan caminin XV. yüzyılda yapıldığının tahmin edildiği ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde mevcut Türkçe 1862 no'lu fihrist defterinde İshak Fakih Vakfı adıyla kayıtlı olduğu bildirilmiştir. Yine caminin 36 yıl müezzinliğini yapmış olan mahalle sakinlerinden Ziya Çamoğlu'ndan alındığı belirtilerek mabedin iç mekandaki bir duvarına asılan bilgilere göre de cami, Germiyanogulları sülalesine mensup İshak Fakih tarafından yaptırılmıştır. Bundan dolayı önceleri banisinin adıyla anıldığına dikkat çekilerek bir benzerinin Kütahya'da bulunduğu ifade edilmiştir. Eskiden hamam olarak kullanılan binanın bir asır önce camiye çevrildiğinin tahmin edildiği bilgisine de yer verilmiştir.

Bu bilimsel olmayan veriler ışığında yapılan araştırma sonucunda aktarılanların tamamen doğru kabul edilemeyeceği görülmüştür. Günümüzde cami olarak kullanılan yapının daha önceleri hamam olduğu ve yukarıda söz edilen defterde Hacı Haliloğlu İshak Fakih adına kayıtlı 725 (1324-1325) tarihli bir vakfiyenin² bulunduğu bilgisi doğru olmakla birlikte bu vakfiye Kütahya'daki mescit, zaviye, yedi hücreli medrese ve kütüphaneden oluşan³ başka bir hayrata ait olup Ak Cami ile ilgili değildir. Dolayısıyla Sayın Çamoğlu'nun ifade ettiği gibi Germiyanogulları mensubu olan İshak Fakih, Ak Cami'nin banisi değildir. Başka bir deyişle İshak Fakih tarafından Kütahya'da bir külliye yaptırılmış ancak 725 (1324-1325) tarih-

² Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), *Türkçe Fihrist Defteri*, nr.1862, s. 334-339. Vakfiyenin Arapçası için bkz. VGMA, 23. *Anadolu Vakfiyesi Defteri*, nr. 608, s. 296.

³ VGMA, *Türkçe Fihrist Defteri*, nr.1862, s. 335.

li vakfiyesinde Ak Cami hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Mimari tarzından dolayı caminin XV. yüzyıla ait olduğuna dair yapılan tahmin de tarafımızdan yapılan araştırmayla birlikte geçerliliğini yitirmiştir. Zira bir vakıf olarak tesis edildiği bilinen bu kurum ile ilgili tespit edilen vakfiye 11 Aralık 1729 (20 Cemaziyelevvel 1142) tarihli olup Reisülküttap Hacı Mustafa Efendi'nin oğlu Küçük Kale⁴ Tezkerecisi İshak Efendi'ye aittir.⁵ İshak Efendi 1729 yılında Karabaş Mahallesi'nde⁶ bir cami ile mektep ve bu kurumlara gelir sağlamak amacıyla bir de hamam yaptırmış, babası Hacı Mustafa'nın⁷ 1 Haziran 1688 (1 Şaban 1099) tarihli vakfiye⁸ ile kurduğu vakfına bağlı olarak kendi vakfını hayata geçirmiştir. 1729 yılı sonlarında faaliyete geçen bu kurumun banisinin İshak Efendi olması Germiyanogullarından olan İshak Fakih ile karıştırılmasına ve kronolojik açıdan yanlışlık yapılmasına yol açmıştır. Oysa vakfiyelerin tescil edildiği tarihler dolayısıyla vâkıfların yaşadıkları dönemler arasında dört yüzyıl kadar fark vardır. Zaten açıklandığı üzere Germiyanogullarına mensup şahsın kurduğu vakıf da Eskişehir'de değil Kütahya'dadır.

⁴ Bu Kalem Büyük Kale Kalemi ile birlikte XVII. yüzyıl sonu ile XVIII. yüzyıl başlarında Rumeli'deki bazı kale muhafızlarının maaşlarına bakmıştır. Küçük Kale Kalemi ayrıca kalelerin erzak, cephane, tamirat işleri ve yerli kulu askerinin yoklamalarıyla da ilgilenmiştir (Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul 2010, s.365; *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Ankara 2010, s. 162; Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul 2011, s. 421).

⁵ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 321-323.

⁶ Günümüzde Ak Cami Mahallesi olarak anılan mahalle bazı arşiv kayıtlarında "Karabaş nâm-ı diğer Akçağlan Mahallesi" veya sadece "Akçağlan Mahallesi" biçiminde geçmektedir (VGMA, *VGM. Defter*, nr. 00897.00123; nr. 03601.00001; nr. 03656.00151).

⁷ Koca Mustafa, Koca Reis olarak da anılan (VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 321.) Abdülvehhab oğlu Hacı Mustafa dört kez reisülküttaplığa getirilmiştir. İlk defa 1663-1664 (1074) yılında reisülküttap olup kısa bir süre görevde kalmış ve aynı yıl azledilmiştir. 1666-1667 (1077)'de ikinci kez atanan Mustafa Efendi 1083/1672-1673 yılına kadar görevini sürdürmüştür. Üçüncü defa 1674-1675 (1085) ile 1678-1679 (1089) yılları arasında reisülküttaplık görevini yürüten Hacı Mustafa son olarak 1684 (1095) yılında atanıp ertesi yıl azledilmiştir (Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, haz. Nuri Akbayar, Seyit Ali Kahraman, İstanbul 1996, VI, 1782).

⁸ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 324-326.

I. Reisülküttap Hacı Mustafa Efendi Vakfı

İshak Efendi Vakfı'nın, babasının evkafıyla ilgisini anlatabilmek için öncelikle Hacı Mustafa Efendi hayratı hakkında bilgi vermenin uygun olacağı düşünülmüş ve bu bölümde Mustafa Efendi'ye ait vakıf eserler ile bunlar için vakfedilenlere yer verilmiştir. Reisülküttap Hacı Mustafa Efendi İstanbul'da Şeyh Ferhat Mahallesi'nde 10 hücreli bir dârülhadîs medresesi inşa ettirmiş, medresenin yanına muallimhane denilen sıbyan mektebi yaptırmıştır. Bir şadırvan ile bir çeşme de yaptıran Mustafa Efendi eğitim kurumlarının kitap ihtiyacını karşılamak üzere kütüphane oluşturup tamamı 181 cilt olan 154 farklı kitap⁹ bağışlamıştır. Bu hayratın varlığını devam ettirebilmesi ve hizmetlerini sürdürebilmesi için vakfa gelir sağlayacak gayrimenkul de vakfeden vâkıf 16 Mart 1682 (1 Rebiülevvel 1093) tarihli vakfiyesinde vakfa ait tüm bilgilere yer vermiştir.¹⁰ Hacı Mustafa Efendi'nin kurduğu vakıf için bağışladığı tamamı İstanbul'da olan gelir kaynakları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

---

⁹ Vakfedilen kitapların isimleri, cilt sayıları ve nüshalarıyla ilgili olarak bkz. VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr.581/2, s.315-316.

¹⁰ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 315-320.

Tablo I. Vakfiyeye Göre Vakfedilen Gayrimenkuller (1 Rebiülevvel 1093/16 Mart 1682)¹¹

Akarat	Bulunduğu Yer	Özellikleri
21 adet oda	Şeyh Ebü'l-Vefa Mahallesi'nde	Evli olanların kullanabilecekleri tarzdadır.
İki kathi ev	Şeyh Ferhat Mahallesi'nde	Ev dahiliyeli (harem) ve hariciyeli (selamlık) olup alt katta her iki bölümde de birer oda ile birer sofa ve tuvalet bulunmaktadır. Yine iki kısmın üst katlarında birer oda mevcuttur. Evin üç tarafı taş duvarla çevrilidir.
14 adet oda ve odaların bulunduğu arsa	Şeyh Ferhat Mahallesi'nde	-
Bahçeli bir ev	Karagümrük yakınında Derviş Ali Mahallesi'nde	Üst katta bir oda ile altta iki oda ve bir sofa mevcuttur. Bahçesinde meyveli ve meyvəsiz ağaçlar ile su kuyusu bulunmaktadır.
57 adet oda	Beyoğlu Mahallesi'nde	Arsası Sultan Bayezid Han Vakfi'na yıllık 120 akçe mukataahtır. Etrafı duvarla çevrili olan odaların bulunduğu bu arazi üzerinde ayrıca üç su kuyusu mevcuttur.
21 adet oda ve içinde ev de bulunan bostan	Beşiktaş'ta Sinan Paşa Mahallesi'nde	Arsasının Sultan Bayezid Han Vakfi'na yıllık 110 akçe mukataası olan bu odalardan 16'sı evli olanların, 2'si Ermenilerin, 3'ü de Yahudihane olarak Yahudilerin kullanımına ayrılmıştır.
Bağ	Eyüp'te	Ebü Eyyüb el-Ensâri Vakfi'na 50 akçe yıllık mukataası olup yaklaşık olarak 15 dönüm kadardır.
8 adet oda ve büyükçe bir ahır	Koca Mustafa Paşa yakınında Arabacı Bayezid Mahallesi'nde	Evli olanların kullanımına ayrılmıştır.

¹¹ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 316-319.

Mustafa Efendi tabloda belirtilen akaratın mütevellî tarafından kiraya verilmesini ve elde edilecek gelirden öncelikle diğer vakıfların zemin bedellerinin ödenmesini şart koşturmuştur. Tüm vakıf görevlilerinin ücretlerinin ödenmesini,¹² vakfın ihtiyaçlarının karşılanmasını, onarımı gereken yerlerin tamir ettirilmesini ve kütüphanedeki kitapların bakımlarının yapılıp ihtiyaç duyulduğunda ciltlerinin yenilenmesini de şart olarak ileri süren Hacı Mustafa bütün harcamalardan sonra gelirin artması halinde yine vakfa gelir sağlayacak gayrimenkul satın alınmasını istemiştir.¹³ Kısa bir süre sonra 19 Temmuz 1684 (6 Şaban 1095) tarihli ikinci¹⁴ ve yukarıda söz edilen 1 Haziran 1688 (1 Şaban 1099) tarihli üçüncü vakfiyesi¹⁵ ile vakfa ilavelerde bulunmuş, Karacaşehir Kazası'na tâbi İciköy¹⁶ denilen yerde yeni vakıf eserler inşa ettirdiği gibi vakfın gayrimenkullerini de artırmıştır. Üçüncü vakfiyede ifade ettiği şekilde vakıf şartlarından birini yerine getirmek üzere vakfa ait 3.000 kuruş ile kira getirecek mülk satın alma yoluna gitmiş, bu meblağın 1.163,75 kuruşuyla yeni akar alıp Eskişehir yakınlarında inşa ettirdiği köprü ile İciköy'de yaptırdığı cami ve muallimhane için vakfetmiştir. Sonradan oğlu İshak Efendi de benzer şekilde davranarak 4 Mayıs 1707 (1 Safer 1119) tarihinde tescil ettirdiği vakfiye zeyli¹⁷ ile vakfa gelir sağlayacak mülk sayısını çoğaltmıştır. Söz edilen zeyillerle yapılan değişiklikler ve ilaveler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

¹² Vakıf görevlileri ve aldıkları ücretler için bkz. VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 317-318.

¹³ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s.317-320; VGMA, *VGM. Defter*, nr. 3650.00002; VGMA, Osmanlı Arşivleri (OA), Evkaf Mektubi Kalemî (EV.MKT), 02516.00076; 02922.00102; VGMA, OA, Evkaf Mektubi Kalemî Cihat Kalemî (EV.MKT.CHT), 00453.00196; 00562.00038; 00848.41.

¹⁴ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 320-321.

¹⁵ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 324-326.

¹⁶ Vakfiyeye İciköy olarak kaydedilen köyün adı bazı arşiv belgelerinde Eskiköy biçiminde geçmektedir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA], Cevdet Evkaf [C.EV], 7088; 19619; VGMA, *VGM. Defter*, nr. 00285.00022; nr. 00877.00017; nr. 4623.60; VGMA, OA, Evkaf Muhasebe Kalemî [EV.MH], 02006.00310; VGMA, OA, Evkaf Tahrirat [EV.THR], 00181.00003). Hatta bazı belgelerde de "Eskiköy nâm-ı diğer Karacaşehir" olarak ifade edilmiştir (VGMA, OA, EV.MH, 00845.00164; VGMA, OA, EV.MKT, 00153.00032; VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00119.00027).

¹⁷ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 321.

Tablo II. Vakfiye Zeyllerne Göre Vakfedilen Menkul ve Gayrimenkuller (6 Şaban 1095/19 Temmuz 1684, 1 Şaban 1099/1 Haziran 1688, 1 Safer 1119/4 Mayıs 1707)¹⁸

Akarat	Bulunduğu Yer	Özellikleri
7 adet 1+1 ev	Eyüp'te	Ebu Eyyüb el-Ehsârî Vakfı'na 50 akçe yıllık mukataası olan yaklaşık 15 dönümlük bağ üzerine vakfı tarafından inşa ettirilmiştir. Her biri fevkanı oda ve sofadan oluşan küçük yaşan alanları evlilerin kullanımına ayrılmıştır. ¹⁹
Buğday mahzeni	Eskişehir Çarşısı'nda	Mahzenin üç tarafı Seyyid Mehmed Beşe mülkü, diğer tarafı da yol ile sınırlıdır. ²⁰
İki katlı ve 40 odalı han	Eskişehir Çarşısı'nda	Bir taraftan Mehmed oğlu Mustafa Çelebi Hani, diğer taraftan Zülfiakar odaları, bir taraftan küçük (sagır) pazar denilen arsa ve bir taraftan da yol ile sınırlıdır. ²¹
İki katlı, 30 odalı ve ahır	Eskişehir Çarşısı'nda	Bir tarafı Hatip Bahçesi yle Pehlivan Mehmed Ağa Bahçesi ve diğer iki tarafı da yol ile sınırlıdır.
da olan Ali Ağa Hanı		
Han	Eskişehir'de	Bir tarafı tahl pazarı, bir tarafı tarla, bir tarafı Süleyman Beşe Hanı ve diğer tarafı da yol ile sınırlıdır. ²²
1.136,25 Kuruş	-	Vakıf tarafından onu on bir buçuk hesabıyla işletilmesi ve nemasının vakfın masrafları için kullanılmasını istenmiştir. ²³
8 tanesi ilk vakfiyede kayıtlı bulunan 42 adet oda	Koca Mustafa Paşa yakınında Arabacı Bayezid Mahallesi'nde	İlk vakfiyeye göre vakfın yapıldığı 8 oda ve ahır zamanla harap olup kullanılamaz hale geldiği için Hacı Mustafa'nın oğlu İshak Efendi tarafından XVIII. yüzyıl başlarında yenilenmiş, 34 tane daha yaptırılarak oda sayısı 42'ye ulaşmıştır. ²⁴

¹⁸ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s.320-321, 325.

¹⁹ Söz edilen 7 küçük ev, 19 Temmuz 1684 (6 Şaban 1095) tarihli ikinci vakfiye ile bağışlanmıştır (VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 320).

²⁰ Vakfiyede bahsedilen buğday mahzeninin 24 Mart 1905 (17 Muharrem 1323) tarihli bir arşiv kaydında eski sınırlarıyla birlikte o dönemdeki duruma ve değişmiş olan sınırlarına da yer verilmiştir. Buna göre iki tarafı yol, bir tarafı Abacı Mihalaki ve Yorgi, diğer tarafı da kalaycı ve bakırcı Mehmed Ağa mülkleriyle sınırlı olup han arsası durumundadır (VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03627.00041).

²¹ Vakfiyede söz edilen hanın 24 Mart 1905 (17 Muharrem 1323) tarihli bir arşiv kaydında eski sınırların yanında o dönemdeki durumuna ve değişmiş olan sınırlarına da değinilmiştir. Buna göre Demirciler ve Keçeciler Çarşısı'nda bulunan ve Yorgi Hanı olarak bilinen han bir taraftan Hacı Mustafa Bey'in Taş Hanı, bir taraftan Alaybeyzâde Ali Bey Hanı, bir taraftan Garipier Kabristanı ve diğer taraftan da yol ile sınırlıdır. Bahsedilen dönemde burası 1.397 arşinlik han arsası olarak kaydedilmiştir (VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03627.00041).

²² Vakfiyede belirtilen gayrimenkuller arasında hanın 17 Muharrem 1323/24 Mart 1905 tarihli bir arşiv kaydında eski sınırlarıyla beraber o dönemdeki durumundan ve değişmiş olan yeni sınırlarından da bahsedilmiştir. Buna göre bir taraftan Rum Kilsesi ve tarla, bir taraftan aynı kilise ile Hakkı Bey'in dükkânı, diğer iki tarafın da yol ile sınırlı han arsası durumundadır (VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03627.00041).

²³ Bahsedilen mahzen, hanlar ve para 1 Haziran 1688 (1 Şaban 1099) tarihli üçüncü vakfiye ile vakfedilmiştir (VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 325). Eskişehir'de bulunan gayrimenkullerle ilgili olarak ayrıca bkz. VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03627.00041; VGMA, OA, EV.MKT, 00127.00064; 00131.00067; 00168.00094.

²⁴ Bahsedilen odalarla ilgili uygulama 4 Mayıs 1707 (1 Safer 1119) tarihli vakfiye zeyli ile gerçekleştirilmiş ve tüm odalar vakıf malı haline getirilmiştir (VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 321).

Yukarıda belirtildiği üzere Reisülküttap Hacı Mustafa Efendi Karacaşehir'in İkkiköy adıyla anılan karyesinde bir cami ile sıbyan mektebi inşa ettirmiş ayrıca Eskişehir yakınlarında bir köprü yaptırarak bu vakıf eserlerin giderlerini karşılamak amacıyla tablodan görüleceği üzere Eskişehir'den edindiği taşınmazları vakıf malı haline getirmiştir. Vakfa bağışladığı nakit paranın da istirbah²⁵ ettirilmesini ve nemasının yine vakfın harcamalarında kullanılmasını talep eden Mustafa Efendi ilk vakfına bağlı olarak kurduğu bu vakıfla ilgili tüm düzenlemeleri üçüncü vakfiye ile hayata geçirmiştir. Hacı Mustafa Efendi vakıf mallarından elde edilen gelirden öncelikle hizmetlerine karşılık görevlilerin ücretlerinin verilmesini, caminin aydınlatılmasında kullanılmak üzere her yıl 1.500 akçe değerinde zeytin yağı ve mum satın alınmasını, mabedin diğer ihtiyaçlarının karşılanmasını, yine her sene 1.500 akçenin köprü için ayrılıp bakımının veya tamirinin yapılmasını, Eyüp'te Dökmeci Mahallesi'nde bulunan Ahmed Dede Mescidi'nin görevlilerine de hizmetlerinin karşılığı olan ücretlerin ödenmesini ve dârülhadîs vakfı mütevellisinin bu vakfın idaresinden de sorumlu olmasını şart koşmuştur.²⁶ Bu şekilde İstanbul ile Eskişehir'de dini ve hayri kurumlar oluşturup bunların idaresini kendi soyuna, neslinin kesilmesi halinde ise azatlı köleleriyle onların neslinden gelenlere bırakan Reisülküttap Hacı Mustafa Efendi yaşadığı sürece mütevellilik görevini kendisi yürütmüş,²⁷ ölümünün ardından oğlu Küçük Kale Tezkerecisi İshak Efendi vakfın mütevellisi olmuştur.

II. Küçük Kale Tezkerecisi İshak Efendi Vakfı

İshak Efendi²⁸ babasına ait vakfın mütevellisi iken kendisi de Eskişehir'de o dönemde Karabaş Mahallesi olarak adlandırılan yerde cami ile

²⁵ Nukud-ı mevkufenin yani vakıf paranın muâmele-i şer'iyye ile işletilmesidir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, Ankara 2003, s. 53-64.

²⁶ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 325.

²⁷ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 317-318; VGMA, İstanbul Müftürlüğü (İM), Evkaf Müfettişliği (EV.MFT), 00670.00077; VGMA, OA, EV.MKT, 01224.00052.

²⁸ Vakıftan söz eden arşiv kayıtlarında genellikle Küçük Kale Tezkerecisi sıfatıyla birlikte anılan, hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan İshak Efendi'nin, vakfı kurduğu dönemde Mektûbî-i sadr-i âlî hulefâsından biri olduğu, daha öncesinde Küçük Kale Kalemî'nde tezkereci olarak görev yaptığı bilinmektedir (VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 322).

muallimhane inşa ettirmiş, bu vakıf eserlere gelir sağlamak üzere mabedin yanına bir de hamam yaptırıp 11 Aralık 1729 (20 Cemâziyelevvel 1142) tarihinde tescil ettirdiği vakfiyesiyle toplumun hizmetine sunmuştur. İshak Efendi İstanbul'da kurduğu bu vakfa ait vakfiyede hayratın akarı durumunda olan hamamın kiraya verilmesini ve elde edilen gelirin vakfın masraflarında kullanılmasını istemiş ancak sadece kira gelirinin giderlerin karşılanmasında yeterli olmayacağını ifade ederek babasının İki köy'de bulunan vakıf eserleri için 1 Haziran 1688 (1 Şaban 1099) tarihli vakfiye²⁹ ile bağışladığı Eskişehir merkezinde bulunan gayrimenkulleri³⁰ kendi vakfına eklemiştir. Vakfının zayıf olması nedeniyle bu şekilde hareket ettiğini vakfiyesinde bildiren İshak Efendi zamanla İki köy'de yaşayan halkın tamamen buradan göç ettiğini bundan dolayı babasının inşa ettirdiği cami ve mektebin harap hale geldiğini ve yönetiminde olan babasına ait bu vakfın taşınmazlarını şeyhülislamdan aldığı fetvaya dayanarak Ak Cami Vakfı'na aktardığını belirtmiştir.³¹

Tüm gayrimenkullerden elde edilecek kira gelirlerinden öncelikle vakıf çalışanlarının ücretlerinin ödenmesini isteyen İshak Efendi'nin vakıf eserlerde görevlendirilmesini talep ettiği görevliler ile görevlerine karşılık verilmesini öngördüğü ücretler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

*Tablo III. Vakfiyeye Göre Vakıf Görevlileri (20 Cemâziyelevvel 1142/11 Aralık 1729)*³²

<i>Görevliler</i>	<i>Adet</i>	<i>Kişi Başına Ödenen Günlük Ücret(Akçe Olarak)</i>
Mütevelli	1	5
Kâtip	1	4
Câbî	1	4
İmam	1	5
Hatip	1	4
Müezzin	2	2
Devirhân	2	1,5
Sermahfil	1	2

²⁹ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 324-326.

³⁰ Söz edilen taşınmazlar Tablo II'de gösterilen bir buğday ambarı ile 3 handan ibarettir (VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 325).

³¹ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 322; VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00803.00130.

³² VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 322.

Muarrif	1	1
Kayım (aynı zamanda kandilci)	1	3
Minare Kandilcisi	1	1
Ferraş	1	2
Sıbyan Mektebi Hocası	1	4
Mektep Halifesi	1	2
TOPLAM	16	44

Küçük bir vakıf olduğu anlaşılan bu kurumda tabloda görüldüğü üzere 16 kişi görevlendirilmiş, ferraş³³ dışında ayrı ayrı görev tanımları vakfiyede yapılmayan tüm görevlilere hizmetleri karşılığında 44 akçe yevmiye ödeneceği belirtilmiştir. Bu görevlilerin dışında İshak Efendi İstanbul'da Kabasakal Mahallesi'nde bulunan Seyit Hasan Camii'nin bazı çalışanlarına da Eskişehir'deki hamam gelirinden pay ayırmıştır. İshak Efendi'nin Seyit Hasan Vakfı ile ilgisi vefat etmiş eşi Rakiye/Rukiye? Hanım'ın vasiyeti nedeniyle olmuştur. Seyit Hasan Mescidi 1710 yılı Mart ayında minber vaz' edilerek camiye çevrilmiş ve İshak Efendi'nin eşi tarafından terekisinin 1/3'lük kısmının bu mabede bağışlanması vasiyet edilmiştir. Hanımefendinin vefatından sonra isteği yerine getirilerek işletilmek üzere 50.000 akçe vakfedilmiş, bu meblağın nemasından caminin hatibi olan şahsa günlük 2, müezzine 1,5 akçe verilmesi şart olarak ileri sürülmüştür. Ayrıca her birine birer akçe yevmiye olmak üzere iki devirhâna da ödeme yapılması istenmiştir. Ancak bir süre sonra vakfedilen 50.000 akçe vakıf tarafından muhtemelen iyi değerlendirilemediğinden yitirilmiş ve Rakiye/Rukiye? Hanım'ın şartı yerine getirilemez hale gelmiştir. İşte bu nedenle İshak Efendi söz edilen dört görevlinin ücretlerinin de kendi vakıf gelirinden karşılanmasını talep etmiştir. Böylece vakıftan ödeme yapılacak görevli sayısı 20'ye yükselmiş, verilecek yevmiye ise 49,5 akçe olmuştur. Vâkıf iki vakfa ait ücretlerin dışında gayrimenkullerden elde edilecek gelirden her yıl 2.000 akçe ile Eskişehir'deki cami ile minaresinde yakmak üzere zeytinyağı ve mum alınmasını ayrıca gerektiğinde mabedin hasır ihtiyacının da giderilmesini istemiştir.³⁴

³³ Caminin bahçesi ile tuvaletlerin temizliğinden sorumlu olan bu şahıs caminin avlusundaki kuyudan musluklara su çekme işini de yerine getirmekle görevlendirilmiştir (VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 322).

³⁴ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 322.

Vakfa nazır olarak şeyhülislam efendilerin nezaret edeceğini belirten İshak Efendi, vakfın idaresini bizzat kendisinin yürüteceğini ifade etmiş, vefatından sonra babasının İstanbul ile Eskişehir'deki vakfına mütevellî olan kimsenin kendi vakfının tevliyetinden de sorumlu olmasını ve ataya-cağı bir vekil aracılığıyla Eskişehir'deki vakfı yönetmesini istemiştir.³⁵ Babası Hacı Mustafa Efendi'ye ait vakfın tevliyeti yukarıda belirtildiği gibi babasının soyundan devam edeceğinden İshak Efendi Vakfı'nın mütevellîliğini de aynı soydan gelenlerin yani kendi neslinden olanların sürdüreceği dolaylı bir şekilde ifade edilmiştir. Bu küçük vakfın çalışanlarının denetimi yerli halka bırakılmış, görevini ihmal eden olursa vakfın nazırı olan şeyhülislama durumun bildirilmesi ve başka birinin görevlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Vakıf şartlarının yerine getirilememesi durumunda da vakıf gelirinin fakir Müslümanların ihtiyaçları için sarf edilmesi son şart olarak yine vâkıf tarafından ileri sürülmüştür.³⁶

Ak Cami ve mektebiyle ilgili XIX ve XX. yüzyıla ait arşiv kayıtlarında vakfın "Haremeyn-i muhteremeyne mülhak" olduğu vurgusu yapılarak Haremeyn vakıflarından biri olduğuna dikkat çekilmiştir. Ancak ne Hacı Mustafa Efendi'ye ait vakfiyelerde ne de İshak Efendi'nin birinci vakfiyesinde vakfın Haremeyn vakıflarıyla ilgisine dair bir veriye rastlanmamıştır. İshak Efendi'ye ait 22 Aralık 1732 (5 Receb 1145) tarihli ikinci vakfiyede dolaylı olarak bu bağın kurulduğu tespit edilmiştir ki ikinci vakfiyenin makalenin konusuyla doğrudan ilgisi bulunmamasına rağmen söz edilen bağlantının kurulabilmesi için bu vakfiyedeki bilgilere de aşağıda yer verilmiştir.

İkinci vakfiyenin tescil edildiği dönemde İstanbul'da Acem Ağa Mahallesi'nde yaşayan İshak Efendi'nin bağışladığı menkul ve gayrimenkul-ler tabloda gösterilmiştir.

³⁵ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 322; VGMA, İM, EV.MFT, 00670.00077; VGMA, OA, EV.MKT, 01224.00052.

³⁶ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 322.

Tablo IV. II. Vakfiyeye Göre Vakfedilen Menkul ve Gayrimenkuller (5 Receb 1145/22 Aralık 1732)³⁷

<i>Akarat</i>	<i>Bulunduğu Yer</i>	<i>Özellikleri</i>
11 adet üç katlı ev	İstanbul'da Seferikoz ? Hacı Mehmed Mahallesi'nde	Evli olan kimselere verilerek yapılan her bir yapının üst katında bir oda ile sofa, orta katta bir oda ve dehliz, alta ise mutfak ile tuvalet mevcuttur. Her iki evin kullanımına uygun biçimde birer su kuyusu da bulunan bu küçük evlerin yer aldığı arsanın Medine Vakfi'na yıllık 300 akçe mukataası vardır.
Katlı, dahiliyeli ve hariciyeli ev/konak	İstanbul'da Ayasofoya-i kebir Mahallesi'nde	Dahiliyesinde üst katta 4 oda, bir sofa, küçük hamam, cihanıtüma denilen taraca, dehliz, abdesthane ve tuvalet mevcuttur. Orta katında mutfak ile kilerin yer aldığı dahiliyenin alt katında da bir mahzen, mutfak ve su kuyusu vardır. Hariciyesinde ise üstte üç oda, bir sofa, abdesthane ve tuvalet olup alta iki kargır mahzen, bir ahır ve avlu bulunmaktadır.
Katlı, dahiliyeli ve hariciyeli ev/konak	Eyüp'te Bıçakçı Ferhat Mahallesi'nde	Dahiliyesi üç oda, bir sofa, hamam, camekan, mutfak, su kuyusu, iki tuvalet, bahçe ve ayrıca üç sofadan oluşan, şadırvan, çeşme, havuz ve iki adet mehtabiye denilen mehtap izlenenleri yer de olan büyük bir köşk biçimindedir. Ortada üç oda, bir sofa ve tuvalet, alta ise mutfak bulunmaktadır. Dahiliye ile hariciye arasında bahçe yer almakta olup hariciyesinde üstte beş oda, bir sofa, dehliz ve tuvalet, alt katta iki oda vardır. Ayrıca ahır, samanlık, mutfak, kömürlük, su kuyusu, tuvalet, bahçe ve mehtapluk bulunmaktadır. Bunların dışında akar su ile bir başka su kuyusu ve meyveli, meyvésiz ağaçların yer aldığı diğer bir bahçe ile içinde su haznesinin de bulunduğu bir dönüm kadar bağ mevcuttur.
1.000 Kuruş	-	Kira getirecek uygun bir gayrimenkul alınmaya kadar bağışlanan bu paranın onu on bir buçuk hesabıyla işletilmesi istenmiştir.

³⁷ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr. 581/2, s. 323-324.

Tablodan görüleceği üzere İshak Efendi'nin ikinci vakfiyesiyle bağışladığı gayrimenkullerden, vakfiyede “on bir bab müteehhilin odaları” biçiminde tanımlanan yapıların arsasının Medine Vakfı'na ait olması ve bundan dolayı yıllık 300 akçe zemin kirası ödenmesi gereği İshak Efendi Vakfı'nın Haremeyn vakıflarından biri olarak anılmasına neden olmuştur. Vâkîf ikinci vakfiyesinde vakıf malı haline getirdiği gayrimenkullerin icâreteynli³⁸ olarak kiralanmasını, muaccele denilen peşin alınan kiralari dışında 11 odanın her birinin günlük bir akçe, Ayasofya ve Bıçakçı Ferhat Mahalleleri'ndeki evlerin de yine günlük 3'er akçe karşılığında kiraya verilmesini istemiştir. Ayrıca istirbah olunan paranın nemasından Ebû Eyyûb el-Ensârî Türbesi dışında her gün sabah namazı sonrasında Kur'an'dan birer cüz okuyacak 10 kişiye 2'ser akçe yevmiye ödenmesini talep etmiştir.³⁹ Bıçakçı Ferhat Mahallesi'ndeki evin yakınında bulunan ve Ebubekir Ağa tarafından yaptırılan çeşmenin su yolcusuna da günlük bir akçe verilmesini, çeşmenin tamire muhtaç hale gelmesi durumunda ise Ebubekir Ağa Vakfı ile ortak hareket edilmesini ve masrafların eşit olarak karşılanmasını şart koşturmuştur. Bu şekilde başka vakıflara da destek sağlayan İshak Efendi 1732 (1145) tarihli ikinci vakfiyesiyle kurduğu vakfının 1729 (1142) tarihli ilk vakfına ilhak olunduğunu belirtmiş, ilk vakfına müteveli, kâtip ve câbî olanların yeni vakfında da aynı görevleri yürütmeklerini ifade etmiştir.⁴⁰ Böylece özellikle tevliyet görevini aynı şahsın yürütmesi hatta İshak Efendi'nin babası Reisülküttap Hacı Mustafa Efendi'nin vakfının idaresinden de bu kimsenin sorumlu olması nedeniyle

³⁸ Vakfa ait gayrimenkullerin ihtiyaca binaen değerlerine yakın kısmın peşin, cüz'i bir miktarın da her sene alınacak şekilde süre sınırı olmaksızın kiraya verilmesidir (Ali Himmet Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tâbirler*, Ankara 1966, s. 25).

³⁹ Tespit edilen bazı arşiv kayıtlarında bu görev için yapılan tevcihlere rastlanması, vakfiyedeki talebin karşılandığını göstermektedir. Örneğin; 24 Temmuz 1780 (22 Receb 1194) tarihli bir kayda göre belirtilen görevi yerine getiren Ali oğlu Abdülgaffar Halife vefat etmiş, yerine oğlu Derviş Ali Halife getirilmiştir. Ancak Derviş Ali kendi rızasıyla görevden çekildiği için Ahmed oğlu Seyyid Mehmed Halife görevlendirilmiştir (VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 00262.00104). Seyyid Mehmed Halife'nin vefatıyla görev 24 Ekim 1796 (21 Rebiülâhîr 1211) tarihinde Seyyid İbrahim ile Seyyid Mehmed adındaki iki oğluna intikal etmiştir (BOA, C.EV, 24256; BOA, Cevdet Maarif [C.MF], 752). Bu göreve yapılan diğer atamalarla ilgili olarak bkz. BOA, C.MF, 2659; 2774.

⁴⁰ VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr.581/2, s.323-324.

tüm vakıflar birbirine bağlı hale gelmiş, -belgelerin önemli bir kısmında- vakıfların tamamının Haremeyn vakıflarından olduğu belirtilmiştir.⁴¹

III. Ak Cami Vakfı'nın İşleyişiyle İlgili Verilerin Değerlendirilmesi

Yukarıda içerikleri hakkında bilgi verilen vakfiyelerde öngörülen şartların yerine getirilip getirilmediğini veya hayır kurumlarının hizmetlerini sürdürüp sürdürmediğini tespit etmek için ulaşılabilen arşiv belgeleri incelenmiş, özellikle makalenin konusu olan Ak Cami ve mektebiyle ilgili materyal değerlendirilmiştir. Öncelikle vakfın idaresinden sorumlu olanlar tespit edilerek aşağıda bu konuya yer verilmiştir.

III. 1. Vakfın Yönetimi: Tevliyet Görevi: Gerek Reisülküttap Hacı Mustafa Efendi gerekse İshak Efendi yaşadıkları sürece vakıfları bizzat kendileri idare etmiştir. İshak Efendi'nin ölümünün ardından vakfiyelerde belirtildiği üzere Hacı Mustafa Efendi'nin soyundan gelenler bu görevi yerine getirmiştir ki İshak Efendi'den sonra Mustafa Efendi'nin kızı, İshak Efendi'nin kardeşi olan Emine Hatun mütevellî olarak görevlendirilmiştir. Emine Hanım'ın vefatının ardından tevliyet görevi aynı soydan gelenlerce bazen tek kişi tarafından bazen de birkaç kişiyle müşterek olarak sürdürülmüştür. Aşağıda vakıfların idaresinden sorumlu olanların listesi tablo halinde gösterilmiştir.

⁴¹ Bu durum arşiv kayıtlarında "...Haremeyn-i muhteremeyne mülhak Reisülküttap Hacı Mustafa Efendi'nin İstanbul'da Kumkapı kurbünde Musli nam mahalde kâin dârülhadîs medresesiyle hayrât-ı sâiresi ve Karacaşehir'de İkköy Karyesi'nde evkafıyla sâbıka Küçük Kale Tezkerecisi merhûm İshak Efendi'nin Eskişehir Kasabası mahallâtından Karabaş Mahallesi'nde kâin câmi-i şerîfi ve muallimhânesi vakfının..." biçiminde ifade edilmiştir (VGMA, *VGM. Defter*, nr.4623.60; VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00119.00027; 00166.00193; 00207.00013; 00422.00198; 00453.00196; 00562.00038; 00805.00090; 00813.00159; 02516.00076).

Tablo V. İshak Efendi'den Sonra Tevliyet Görevini Yerine Getirenler⁴²

<i>Mütevelli/Mütevellilerin Adı</i>	<i>Göreve Geldikleri Tarih</i>	<i>Hisseleri</i>	<i>Görevden Ayrılma Nedenleri</i>
Emine Hatun	İshak Efendi'nin ölümünden sonra ancak tam tarihi tespit edilememiştir.	Tam	Ölüm
İshak Efendi'nin oğlu Seyyid Arif Lütüfullah ve Ayşe Hatun	3 Rebülevvel 1161/3 Mart 1748	Yarım	Ayşe Hatun'un kendi isteğiyle bırakması
İshak Efendi'nin oğlu Seyyid Arif Lütüfullah	21 Cemaziyevvel 1170/11 Şubat 1757	Tam	Ölüm
İshak Efendi'nin kızı Şerife Rakiye Hatun	19 Cemaziyevvel 1175/16 Aralık 1761	Tam	Ölüm
Şerife Rakiye Hanım ile Musa Efendi'nin oğlu Seyyid Hacı Ahmed Efendi	11 Şevval 1207/22 Mayıs 1793	Tam	Ölüm
Musa oğlu Seyyid Mehmed Sadık Bey ve Hacı Süleyman oğlu Şeyh Mehmed Tuba Efendi	25 Zilkade 1218/7 Mart 1804	Yarım	Seyyid Mehmed Sadık Bey'in ölümü
Hacı Süleyman oğlu Şeyh Mehmed Tuba Efendi	19 Cemaziyevvel 1221/4 Ağustos 1806	Tam	Ölüm
Seyyid Ahmed Bey oğlu Seyyid Mehmed Hasib Bey ve Süleyman oğlu Halil Efendi	26 Şevval 1222/27 Aralık 1807	Yarım	Süleyman oğlu Halil Efendi'nin ölümü
Seyyid Ahmed Bey oğlu Seyyid Mehmed Hasib Bey	2 Cemaziyevvel 1233/10 Mart 1818	Tam	Ölüm
Seyyid Mehmed Efendi ve Derviş Veliiyüddin Efendi ve Şerife Ayşe Hanım ve Rüveyda Hanım	15 Rebülevvel 1235/1 Ocak 1820	Dörtte bir	Seyyid Mehmed Efendi'nin ölümü
Derviş Veliiyüddin Efendi ve Şerife Ayşe Hanım ve Rüveyda Hanım	16 Şevval 1241/24 Mayıs 1826	Üçte bir	Rüveyda Hanım'ın ölümü

⁴² VGMA, *VG.M. Defter*, nr.4623.60. Listede yer alan mütevellilerden bazılarının göreve getirilmeleri, ölümleri ve hisseleri hakkında bilgi içeren başka arşiv kayıtları da mevcuttur. Bkz. VGMA, *VG.M. Defter*, nr.00285.00022; nr.3650.00002; VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 137, s. 86-87; VGMA, *İM, EV.MFT*, 00670.00077; 00798.00053-54; VGMA, *OA, EV.MH*, 02006.00310; VGMA, *OA, EV.MKT*, 00153.00032; 01224.00052; 02516.00076; 02922.00102; VGMA, *OA, EV.MKT.CHT*, 00119.00027; 00166.00193; 00166.00193; 00207.00013; 00422.00198; 00453.00196; 00552.00154; 00562.00038; 00583.00150; 00603.00013; 00618.00373; 00631.00034; 00805.00090; 00805.00133; 00813.00159; VGMA, *OA, EV.THR*, 00181.00003; BOA, *C.EV*, 19619.

Derviş Veliyyüddîn Efendi ve Şerife Ayşe Hanım	17 Şa'ban 1258/23 Eylül 1842	Yarım	Derviş Veliyyüddîn Efendi'nin ölümü
Şerife Ayşe Hanım	25 Zilkade 1263/4 Kasım 1847	Tam	Ölüm
Mustafa oğlu Mehmed Tevfik Efendi ve Ali Arif oğlu Mehmed Mesih Efendi.	4 Cemaziyelâhır 1296/26 Mayıs 1879	Yarım	Ali Arif oğlu Mehmed Mesih Efendi'nin ölümü
Mustafa oğlu Mehmed Tevfik Efendi	23 Şaban 1300/29 Haziran 1883	Tam	Ölüm
Emekli Hırka-i Saadet Hademesi Ömer Bey ve Gümruk arabacılarından Mehmed Ağa'nın Eşi Ayşe ve kız kardeşi Şefdal Hanım	26 Zilkade 1311/31 Mayıs 1894	Üçte bir	Şefdal Hanım'ın ölümü
Ömer Bey ve Ayşe Hanım	6 Cemaziyellevvel 1320/11 Ağustos 1902	Yarım	Ayşe Hanım'ın ölümü, Ömer Bey'in hasta olması ve ehil olmaması
Hafız Fatma Hanım	8 Receb 1321/30 Eylül 1903	Tam	-
Hafız Fatma Hanım ve Ömer Faik Bey	2 Cemaziyelâhır 1329/31 Mayıs 1911	Yarım	İkisinin de ölümü
Salih Reşad ve Maşuk Bey ve Seniye Hanım ve Latife Hanım	28 Ramazan 1343/22 Nisan 1925	Dörtte bir	?
Ayşe Muadile Aktay	?	Tam	İstifa

22 Nisan 1925 (28 Ramazan 1343) tarihinde göreve getirilen Salih Reşad Bey, Maşuk Bey, Seniye Hanım ve Latife Hanım'ın ne zamana kadar mütevelliliği sürdürdükleri, onlardan sonra başka birinin atanıp atanmadığı tespit edilememiştir. Ancak vakfın son mütevellisinin -hangi tarihte göreve geldiği saptanamamakla birlikte- Ayşe Muadile Aktay olduğu bilinmektedir. Ayşe Muadile Hanım 17 Eylül 1973 tarihinde istifa ederek görevi bırakmış, bu tarihten sonra da başkası görevlendirilmemiştir. Sonuç olarak Vakıflar Meclisi'nin 2 Ağustos 1985 gün ve 502/540 sayılı kararı ile vakfın idaresine el konulmuştur.⁴³

III. 2. Vakıf Görevlileri: Ak Cami Vakfı görevlileri hakkında bilgi içeren arşiv kayıtlarından vakfiyede öngörülen görevler için atama yapıldığı ve görevlerine karşılık ödeneceği belirtilen ücretlerin de yine vakfiyede ifade edildiği biçimiyle verildiği tespit edilmiştir. Kısaca ifade etmek gerekirse bu konuda vakfiyeye uygun hareket edilmiş ve vakıf şartları yerine getirilmiştir. Ancak XX. yüzyıl başlarında mektep medreseye çevrildiğinden muallimlik görevinin yerini müderrislik almış, 1929 yılında ise vâizlik için yapılan atamayla ilk kez vakfiye şartlarının dışında bir görevlendirme yapılmıştır.⁴⁴

Vakfa ait görevlere getirilenler -nadir olarak kendiliğinden bırakanların dışında- genellikle yaşadıkları sürece görevlerini sürdürmüşlerdir. Kendilerinden sonra eğer görevi yerine getirmeye muktedir ise -pek çok vakıfta olduğu gibi- oğlu veya oğullarından biri görevlendirilmiştir.⁴⁵ Ölen görevlinin oğlunun olmaması durumunda ise "erbâb-ı istihkakdan" işi yapmaya layık bulunan şahıslar göreve getirilmiştir. Bir görevi üstlenen kimse genellikle birden fazla görevle sorumlu kılınmış, birkaç kişiyle vakfın bütün işleri yürütülmüştür. Örneğin; 25 Kasım 1785 (22 Muharrem 1200) tarihinde hatip, müezzin, müezzin-i sâni, kayyım, kandilci, devirhân-ı sâni ve sermahfil olarak -bütün bu hizmetler için belirlenen ücretleri almak kaydıyla- Süleyman Halife görevlendirilmiş, ölümünün ardından Ali Halife'ye de tüm görevler devredilmiştir. Onun ölümünden sonra ise yine sayılan görevleri yerine getirmek üzere Ahmed Besim Efendi tayin edilmiştir.⁴⁶ Bu konuda pek çok örnek mevcut olmakla birlikte imamlık ve mual-

⁴³ VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 137, s. 86-87.

⁴⁴ VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 224, s. 126-127.

⁴⁵ VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 03652.00243.

⁴⁶ VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 00270.00021; VGMA, OA, EV.MH, 00533.00070.

limliğin genellikle aynı şahıs tarafından sürdürülmesiyle ilgili bir tevcihten söz etmek yeterli görülmüştür. Şöyle ki, 13 Ocak 1787 (23 Rebiülevvel 1201) tarihinde Osman Halife, her iki görevi birlikte yürüten Mehmed Halife'nin feragat edip çekilmesi üzerine imam ve muallim olarak atanmıştır.⁴⁷ On yıl kadar sonra Osman Halife de kendi isteğiyle görevlerini yeğeni Seyyid Ahmed'e devretmiştir.⁴⁸

Aşağıda vakıf görevlilerini gösteren bir tablo düzenlenmiştir. Ancak ne yazık ki mevcut veriler, vakfın kuruluşundan itibaren kronolojik olarak yapılmış tüm atamaları içermemektedir. Yani görevleri sırasıyla kimlerin ifa ettiğini saptamak mümkün olmamıştır.

Tablo VI. Ak Camii Vakfı Görevlileri

<i>K â t i p l e r</i>		
<i>İsimleri</i>	<i>Göreve Getirildikleri Tarih</i>	<i>Günlük Ücret (Akçe)</i>
Hasan oğlu Hacı Halil Efendi ⁴⁹	?	4
Hacı Halil oğlu İsmail ⁵⁰	?	4
Seyyid Ahmed oğlu Seyyid Mehmed Hasib Halife ⁵¹	3 Cemaziyelâhır 1211/4 Aralık 1796	4
Seyyid Mehmed Said oğlu Derviş Mustafa Efendi ⁵²	3 Muharrem 1219/14 Nisan 1804	4
Seyyid Ahmed oğlu Seyyid Mehmed Hasib Halife ⁵³	21 Safer 1230/2 Şubat 1815	4
Seyyid Mehmed Hasib'in oğulları Seyyid Süleyman Rafet ve Seyyid Mehmed Arif ⁵⁴	?	4
Seyyid Mehmed Hasib oğlu Seyyid Süleyman Rafet ve Mehmed Arif oğlu Mehmed Mesih Efendi ⁵⁵	26 Muharrem 1278/3 Ağustos 1861	4
Halil oğlu Yusuf Ziya Efendi ⁵⁶	14 Safer 1331/23 Ocak 1913	?

⁴⁷ VGMA, VGM. Defter, nr. 00265.00038.

⁴⁸ BOA, C.MF, nr. 1103.

⁴⁹ BOA, C.MF, nr. 5262.

⁵⁰ BOA, C.MF, nr. 5262.

⁵¹ BOA, C.MF, nr. 5262.

⁵² BOA, C.MF, nr. 5262.

⁵³ BOA, C.MF, nr. 5262; VGMA, OA, EV.MH, 00845.00164.

⁵⁴ VGMA, OA, EV.MH, 00845.00164.

⁵⁵ VGMA, Defter-i Esas, nr. 137, s.86-87; VGMA, OA, EV.MH, 00845.00164.

⁵⁶ VGMA, Defter-i Esas, nr. 137, s.86-87.

C â b i l e r

<i>İsimleri</i>	<i>Göreve Getirildikleri Tarih</i>	<i>Günlük Ücret (Akçe)</i>
Seyyid Hacı Ahmed Efendi ⁵⁷	17 Rebiülevvel 1201/7 Ocak 1787	4
Seyyid Hacı Ahmed oğlu Seyyid Mehmed Hasib Efendi ⁵⁸	5 Zilhicce 1218/17 Mart 1804	4
Mehmed oğlu Hafız Hasan Halife ⁵⁹	?	4
Hafız Hasan oğlu Seyyid Hacı İbrahim Şevket Efendi ⁶⁰	11 Receb 1290/4 Eylül 1873	4
Refik Bey ⁶¹	16 Muharrem 1307/12 Eylül 1889	4

İ m a m l a r

<i>İsimleri</i>	<i>Göreve Getirildikleri Tarih</i>	<i>Günlük Ücret (Akçe)</i>
Ali Efendi ⁶²	20 Cemaziyelâhır 1142/10 Ocak 1730	5
Ali oğlu Seyyid Mehmed Afif ⁶³	12 Ramazan 1162/26 Ağustos 1749	5
Ahmed oğlu Mehmed Halife ⁶⁴	?	5
Ali oğlu Osman Halife ⁶⁵	23 Rebiülevvel 1201/13 Ocak 1787	5
Seyyid Hüseyin oğlu Seyyid Ahmed Halife ⁶⁶	4 Ramazan 1211/3 Mart 1797	5
Seyyid Hüseyin oğlu Seyyid Ahmed Halife ⁶⁷	?	5
Hacı Mehmed oğlu Mustafa Halife ⁶⁸	20 Zilkade 1273/12 Temmuz 1857	5
Mehmed oğlu Hafız Ömer Efendi ⁶⁹	5 Zilkade 1328/8 Kasım 1910	5

⁵⁷ BOA, C.MF, 1565.

⁵⁸ BOA, C.MF, 1565.

⁵⁹ VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 00877.00017.

⁶⁰ VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 00877.00017; VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 137, s. 86-87.

⁶¹ VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 01841.00021; VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 137, s. 86-87; VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00583.00150; 00603.00013; 00631.00034; 00805.00133.

⁶² BOA, C.EV, 15673.

⁶³ BOA, C.EV, 15673.

⁶⁴ VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 00265.00038.

⁶⁵ VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 00265.00038.

⁶⁶ BOA, C.MF, nr. 1103.

⁶⁷ VGMA, OA, EV.MH, 00618.00184.

⁶⁸ VGMA, OA, EV.MH, 00618.00184; VGMA, *VG.M. Defter*, nr.00900.00032; VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 224, s. 126-127.

⁶⁹ VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 224, s. 126-127.

Hatipler

<i>İsimleri</i>	<i>Göreve Getirildikleri Tarih</i>	<i>Günlük Ücret (Akçe)</i>
Ali Efendi ⁷⁰	20 Cemaziyelâhır 1142/10 Ocak 1730	4
Ali oğlu Seyyid Mehmed Afif ⁷¹	12 Ramazan 1162/26 Ağustos 1749	4
Ahmed oğlu Süleyman Halife ⁷²	22 Muharrem 1200/25 Kasım 1785	4
Mehmed oğlu Ali Halife ⁷³	21 Zilkade 1215/5 Nisan 1801	4
Halil oğlu Ahmed Besim Halife ⁷⁴	?	4
Osman oğlu Zülali Hacı Mehmed Efendi niyabetiyle Ahmed Besim oğlu Ali Halife ⁷⁵	23 Zilkade 1282/9 Nisan 1866	4
Hacı İbrahim oğlu Hafız Mustafa Efendi ⁷⁶	13 Rebiülevvel 1303/20 Aralık 1885	4

Müezzinler

<i>İsimleri</i>	<i>Göreve Getirildikleri Tarih</i>	<i>Günlük Ücret (Akçe)</i>
Ahmed oğlu Süleyman Halife ⁷⁷	22 Muharrem 1200/25 Kasım 1785	2
Mehmed oğlu Ali Halife ⁷⁸	21 Zilkade 1215/5 Nisan 1801	2
Halil oğlu Ahmed Besim Halife ⁷⁹	?	2
Osman oğlu Zülali Hacı Mehmed Efendi niyabetiyle Ahmed Besim oğulları Ali, Ebubekir ve Halil İbrahim ⁸⁰	23 Zilkade 1282/9 Nisan 1866	2
Hafız Ali Efendi ⁸¹	20 Rebiülâhır 1332/18 Mart 1914	(Aylık 95 kuruş)

⁷⁰ BOA, C.EV, nr. 15673.

⁷¹ BOA, C.EV, nr. 15673.

⁷² VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 00270.00021; BOA, C.EV, 18104.

⁷³ VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 00270.00021; VGMA, OA, EV.MH, 00533.00070; BOA, C.EV, 18104.

⁷⁴ VGMA, OA, EV.MH, 00533.00070; 01164.00129; VGMA, OA, EV.MKT, 00323.00153.

⁷⁵ VGMA, OA, EV.MH, 01164.00129; VGMA, OA, EV.MKT, 00323.00153; VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 00874.00044; VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 224, s.126-127.

⁷⁶ VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 00874.00044; VGMA, OA, EV.MKT, 01291.00154; VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00805.00133.

⁷⁷ VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 00270.00021; BOA, C.EV, 18104.

⁷⁸ VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 00270.00021; VGMA, OA, EV.MH, 00533.00070; BOA, C.EV, 18104.

⁷⁹ VGMA, OA, EV.MH, 00533.00070; 01164.00129; VGMA, OA, EV.MKT, 00323.00153.

⁸⁰ VGMA, OA, EV.MH, 01164.00129; VGMA, OA, EV.MKT, 00323.00153; VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00805.00133; VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 00874.00044; VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 224, s. 126-127.

⁸¹ VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 224, s. 126-127.

Müezzin-i sâniler

<i>İsimleri</i>	<i>Göreve Getirildikleri Tarih</i>	<i>Günlük Ücret (Akçe)</i>
Ahmed oğlu Seyyid Süleyman ⁸²	22 Muharrem 1200/25 Kasım 1785	2
Mehmed oğlu Ali Efendi ⁸³	21 Zilkade 1215/5 Nisan 1801	2

Devirhânlar

<i>İsimleri</i>	<i>Göreve Getirildikleri Tarih</i>	<i>Günlük Ücret (Akçe)</i>
Müftüzâde Seyyid Mehmed Emin Efendi ⁸⁴	20 Cemaziyelâhır 1142/10 Ocak 1730	1,5
Süleyman Efendi ⁸⁵	10 Receb 1159/29 Temmuz 1746	1,5
Ahmed oğlu Hasan Efendi ⁸⁶	30 Muharrem 1250/8 Haziran 1834	1,5

Devirhân-ı sâniler

<i>İsimleri</i>	<i>Göreve Getirildikleri Tarih</i>	<i>Günlük Ücret (Akçe)</i>
Halil oğlu Hasan ⁸⁷	?	1,5
Yusuf oğlu Hamza Halife ⁸⁸	5 Rebiülevvel 1185/18 Haziran 1771	1,5
Ahmed oğlu Seyyid Süleyman ⁸⁹	22 Muharrem 1200/25 Kasım 1785	1,5
Mehmed oğlu Ali Efendi ⁹⁰	21 Zilkade 1215/5 Nisan 1801	1,5
Halil oğlu Ahmed Besim Halife ⁹¹	?	1,5
Osman oğlu Zülali Hacı Mehmed Efendi niyabetiyle Ahmed Besim oğulları Ali, Ebubekir ve Halil İbrahim ⁹²	23 Zilkade 1282/9 Nisan 1866	1,5
Hacı İbrahim oğlu Hafız Mustafa Efendi ⁹³	?	1,5

⁸² VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 00270.00021; BOA, C.EV, 18104.

⁸³ VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 00270.00021; VGMA, OA, EV.MH, 00533.00070; BOA, C.EV, 18104.

⁸⁴ BOA, Ali Emiri Mahmud I (AE.SMHD.I), nr. 447.

⁸⁵ BOA, AE.SMHD.I, nr. 447.

⁸⁶ VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00805.00133.

⁸⁷ BOA, C.MF, nr. 7127.

⁸⁸ BOA, C.MF, nr. 7127.

⁸⁹ VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 00270.00021; BOA, C.EV, nr. 18104.

⁹⁰ VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 00270.00021; VGMA, OA, EV.MH, 00533.00070; BOA, C.EV, nr. 18104.

⁹¹ VGMA, OA, EV.MH, 00533.00070; 01164.00129; VGMA, OA, EV.MKT, 00323.00153.

⁹² VGMA, OA, EV.MH, 01164.00129; VGMA, OA, EV.MKT, 00323.00153; VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 00874.00044; VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 224, s.126-127.

⁹³ VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 00874.00044; VGMA, OA, EV.MKT, 01291.00154.

Sermahfiller

<i>İsimleri</i>	<i>Göreve Getirildikleri Tarih</i>	<i>Günlük Ücret (Akçe)</i>
Ahmed oğlu Seyyid Süleyman ⁹⁴	22 Muharrem 1200/25 Kasım 1785	2
Mehmed oğlu Ali Efendi ⁹⁵	21 Zilkade 1215/5 Nisan 1801	2
Halil oğlu Ahmed Besim Halife ⁹⁶	?	2
Osman oğlu Zülali Hacı Mehmed Efendi niyabetiyle Ahmed Besim oğulları Ali, Ebubekir ve Halil İbrahim ⁹⁷	23 Zilkade 1282/9 Nisan 1866	2
Hafız Ali Efendi ⁹⁸	20 Rebiülâhır 1332/18 Mart 1914	(Aylık 95 kuruş)

Muarrifler

<i>İsimleri</i>	<i>Göreve Getirildikleri Tarih</i>	<i>Günlük Ücret (Akçe)</i>
Mustafa oğlu Hasan Efendi ⁹⁹	1906 ?	1
Hacı Mehmed Efendi ¹⁰⁰	8 Rebiülevvel 1327/30 Mart 1909	1

Kayım ve Kandilciler

<i>İsimleri</i>	<i>Göreve Getirildikleri Tarih</i>	<i>Günlük Ücret (Akçe)</i>
Halil oğlu Hasan ¹⁰¹	?	3
Yusuf oğlu Hamza Halife ¹⁰²	5 Rebiülevvel 1185/18 Haziran 1771	3
Ahmed oğlu Süleyman Halife ¹⁰³	22 Muharrem 1200/25 Kasım 1785	3
Mehmed oğlu Ali Halife ¹⁰⁴	21 Zilkade 1215/5 Nisan 1801	3

⁹⁴ BOA, C.EV, nr. 18104; VGMA, *VGM. Defter*, nr. 00270.00021.

⁹⁵ BOA, C.EV, nr. 18104; VGMA, *VGM. Defter*, nr. 00270.00021; VGMA, OA, EV.MH, 00533.00070.

⁹⁶ VGMA, OA, EV.MH, 00533.00070; 01164.00129; VGMA, OA, EV.MKT, 00323.00153.

⁹⁷ VGMA, OA, EV.MH, 01164.00129; VGMA, OA, EV.MKT, 00323.00153; VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00805.00133; VGMA, *VGM. Defter*, nr. 00874.00044; VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 224, s. 126-127.

⁹⁸ VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 224, s. 126-127.

⁹⁹ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 00897.00123; VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00623.00115; 00779.00139.

¹⁰⁰ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 00897.00123; nr. 00900.00032; VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 224, s.126-127; VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00805.00133; 00836.00008.

¹⁰¹ BOA, C.MF, nr. 7127.

¹⁰² BOA, C.MF, nr. 7127.

¹⁰³ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 00270.00021; BOA, C.EV, nr. 18104.

¹⁰⁴ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 00270.00021; VGMA, OA, EV.MH, 00533.00070; BOA, C.EV, nr. 18104.

Halil oğlu Ahmed Besim Halife ¹⁰⁵	?	3
Osman oğlu Zülali Hacı Mehmed Efendi niyabetiyle Ahmed Besim oğulları Ali, Ebubekir ve Halil İbrahim ¹⁰⁶	23 Zilkade 1282/9 Nisan 1866	3
Mehmed Ali Efendi ¹⁰⁷	16 Cemaziyelâhır 1335/9 Nisan 1917	?

Minare Kandilcileri

<i>İsimleri</i>	<i>Göreve Getirildikleri Tarih</i>	<i>Günlük Ücret (Akçe)</i>
Müftüzâde Seyyid Ahmed Şakir Efendi ¹⁰⁸	29 Receb 1244/4 Şubat 1829	1
Mehmed Ali Efendi ¹⁰⁹	16 Cemaziyelâhır 1335/9 Nisan 1917	?

Ferraşlar

<i>İsimleri</i>	<i>Göreve Getirildikleri Tarih</i>	<i>Günlük Ücret (Akçe)</i>
Müftüzâde Seyyid Ahmed Şakir Efendi ¹¹⁰	29 Receb 1244/4 Şubat 1829	2
Mehmed Ali Efendi ¹¹¹	16 Cemaziyelâhır 1335/9 Nisan 1917	?

Sıbyan Mektebi Hocaları

<i>İsimleri</i>	<i>Göreve Getirildikleri Tarih</i>	<i>Günlük Ücret (Akçe)</i>
Mehmed oğlu Süleyman Efendi ¹¹²	1 Rebiülevvel 1164/28 Ocak 1751	4
Süleyman oğlu Molla Veli ¹¹³	24 Zilkade 1179/4 Mayıs 1766	4
Ahmed oğlu Mehmed Halife ¹¹⁴	?	4
Ali oğlu Osman Halife ¹¹⁵	23 Rebiülevvel 1201/13 Ocak 1787	4

¹⁰⁵ VGMA, OA, EV.MH, 00533.00070; 01164.00129; VGMA, OA, EV.MKT, 00323.00153.

¹⁰⁶ VGMA, OA, EV.MH, 01164.00129; VGMA, OA, EV.MKT, 00323.00153; VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00805.00133; VGMA, *VGM. Defter*, nr. 00874.00044; VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 224, s.126-127.

¹⁰⁷ VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 224, s. 126-127.

¹⁰⁸ VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 224, s. 126-127; VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03656.00151; VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00805.00133.

¹⁰⁹ VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 224, s. 126-127.

¹¹⁰ VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 224, s. 126-127; VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03656.00151; VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00805.00133.

¹¹¹ VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 224, s. 126-127.

¹¹² BOA, C.MF, nr. 7881; nr. 8406.

¹¹³ BOA, C.MF, nr. 8406.

¹¹⁴ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 00265.00038.

¹¹⁵ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 00265.00038.

Seyyid Hüseyin oğlu Seyyid Ahmed Halife ¹¹⁶	4 Ramazan 1211/3 Mart 1797	4
Seyyid Hüseyin oğlu Seyyid Ahmed Halife ¹¹⁷	?	4
Hacı Mehmed oğlu Mustafa Halife ¹¹⁸	20 Zilkade 1273/12 Temmuz 1857	4
Mustafa oğlu Hasan Efendi ¹¹⁹	?	4

Mektep Halifeleri

<i>İsimleri</i>	<i>Göreve Getirildikleri Tarih</i>	<i>Günlük Ücret (Akçe)</i>
Müftüzâde Seyyid Mehmed Emin Efendi ¹²⁰	20 Cemaziyelâhir 1142/10 Ocak 1730	2
Süleyman Efendi ¹²¹	10 Receb 1159/29 Temmuz 1746	2
Ahmed oğlu Hasan Efendi ¹²²	30 Muharrem 1250/8 Haziran 1834	2

Mütevelli Kaymakamı

<i>İsimleri</i>	<i>Göreve Getirildikleri Tarih</i>	<i>Günlük Ücret (Akçe)</i>
Seyyid Hüseyin oğlu Seyyid Ahmed Halife ¹²³	?	?
Hacı İbrahim Efendi ¹²⁴	?	?

Müderris

<i>İsmi</i>	<i>Göreve Getirildiği Tarih</i>	<i>Günlük Ücret (Akçe)</i>
Hacı Mehmed Efendi ¹²⁵	8 Rebiülevvel 1327/30 Mart 1909	?

Vâiz

<i>İsmi</i>	<i>Göreve Getirildiği Tarih</i>	<i>Günlük Ücret (Akçe)</i>
Hafız Ali Efendi ¹²⁶	26 Eylül 1929	?

¹¹⁶ BOA, C.MF, nr. 1103.

¹¹⁷ VGMA, OA, EV.MH, 00618.00184.

¹¹⁸ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 00900.00032; VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 224, s. 126-127; VGMA, OA, EV.MH, 00618.00184; VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00805.00133; 00836.00008.

¹¹⁹ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 00897.00123; VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00623.00115; 00779.00139.

¹²⁰ BOA, AE.SMHD.I, nr. 447.

¹²¹ BOA, AE.SMHD.I, nr. 447.

¹²² VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00805.00133.

¹²³ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 00299.00042; VGMA, OA, EV.THR, 00008.00039; 00196.00010.

¹²⁴ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03472.00109; VGMA, OA, EV.MH, 02410.00580.

¹²⁵ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 00897.00123; nr. 00900.00032; VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 224, s.126-127; VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00805.00133; 00836.00008.

¹²⁶ VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 224, s. 126-127.

Yukarıda söz edildiği gibi tabloda isimleri verilen görevlilerin büyük kısmı yaşadıkları sürece görevlerini devam ettirmiş, bir kısmı da kendi arzularıyla çekilip görevi yerine getirebilecek başka şahıslara devretmiştir. Genellikle vakıf görevlisinin ölümü halinde kendi soyundan gelenlerin göreve getirilmesine özen gösterilmiş böylece aile bireyleri nesilden nesile vakfa hizmetlerini sürdürmüştür. Hatta küçük yaşta olan çocuklar dahi babalarının ardından göreve getirilmiş, onlar adına yetkin biri vekaletle görevi ifa etmiştir. Örneğin; Tablodan izlenebileceği üzere günlük 4 akçe ile hitabet, 2 akçe ile müezzinlik, 3 akçe ile kayyım ve kandilcilik, 1,5 akçe ile devirhân-ı sânilik ve 2 akçe ile sermahfillik görevlerini yürüten Ahmed Besim Halife'nin vefatının ardından büyük oğlu Mehmed yetersiz bulunduğu, diğer oğulları da küçük yaşta olduğu için küçükler göreve uygun yaşa gelinceye kadar Zülali Hacı Mehmed Efendi vekâletle vakıf görevlisi sayılmıştır. Buna göre hitabet görevi küçük oğul Ali'ye, diğer görevler ise müşterek olarak Ali ile beraber Ebubekir ve Halil İbrahim'e tevcih edilmiştir.¹²⁷ Ancak tüm görevleri ölünceye kadar Zülali Mehmed Efendi yürütmüş, Mehmed Efendi'den sonra söz edilen oğullardan Ali, debbağ olup taşrada bulunduğundan diğer kardeşler de vakfa ait görevler için yeterli görülmediğinden -kendileri bırakmak istemedikleri halde- başkaları atanmıştır.¹²⁸

Vakıf görevlisi olan kimsenin ölümünün ardından eğer liyakatli iseler kendi soyundan gelenlerin göreve devamı konusu muhtemelen ailenin mağdur olmaması için benimsenen bir uygulama olmuştur. Diğer yandan vakfın çalışanı olmak aile bireyleri tarafından da genellikle tercih edilmiştir ki yukarıdaki örnek bunu göstermektedir. Aslında vakfa ait görevleri ifa edebilecek birikime ve yeterliliğe sahip olan herkes bu görevleri talep etmiş hatta bazen aynı görev için birden fazla talibin ortaya çıkması anlaşmazlıklara neden olmuştur. Söz edilen görevlerin toplumda rağbet gördüğünü gösteren böylesi durumlar zaman zaman yaşanmıştır ki bunlardan biri vakfın kitabet göreviyle ilgilidir. Tablodan görüleceği üzere Mehmed Hasib Halife'nin vakfın kâtibi olduğu dönemde Derviş Mustafa adındaki şahıs kitabet kadrosunun boşaldığı iddiasıyla göreve talip olmuş ve kendisinin

¹²⁷ VGMA, OA, EV.MH, 01164.00129; VGMA, OA, EV.MKT, 00323.00153; VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00805.00133; VGMA, *VGM. Defter*, nr. 00874.00044; VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 224, s. 126-127.

¹²⁸ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 00874.00044; VGMA, OA, EV.MKT, 01291.00154.

atanmasını sağlamıştır. Bu durum müteveli kaymakamının müdahalesiyle düzeltilmiş ve görev tekrar Mehmed Hasib Halife'ye verilmiştir.¹²⁹ Bir başka örnek ise mektep hocası olarak görevlendirilen Süleyman adındaki şahsın beratının vakfın müteveli vekilinin kayınbiraderi olan Süleyman'ın eline geçmesi ve iki buçuk yıl bu görevi sürdürmesiyle ilgilidir. Gerçek hak sahibi olan Süleyman beratının dolayısıyla da görevinin kendisine iade edilmesini talep ederken bu durumun diğer Süleyman'ın müteveli vekilinin kayınbiraderi olmasından kaynaklandığını belirtip şikayetçi olmuştur. Sonuçta merkez tarafından haklı bulunarak görevin kendisine bırakılması ilgililere bildirilmiştir.¹³⁰

Vakıf görevleri ve görevlileri hakkında mevcut arşiv kayıtları başka örnekleri de içermektedir. Ancak makalenin hacmini artıracığı düşüncesiyle tamamına yer verilememiş, bir kısmı aktarılmaya çalışılmıştır.

III. 3. Vakfın Hayrat ve Akaratının Durumu: İshak Efendi'nin Ak Cami Vakfı için bağışladığı gayrimenkullerin akibetiyle ilgili tespit edilebilen en erken tarihli arşiv kayıtları 1848 (1264) yılına aittir. Bu verilerde vakfa ait Eskişehir merkezinde bulunan üç han ile caminin yanındaki hamamın harap durumda olduğundan söz edilerek bu taşınmazların tamirini yaptırması için imam ve mektep hocası olan Seyyid Ahmed Efendi'nin kaymakam sıfatıyla atandığı ifade edilmiştir. Vakfın mütevellilerinin İstanbul'da yaşaması nedeniyle kaymakama ihtiyaç duyulduğundan bahsedilen kayıtlarda gelir kaynakları arasında yine tamire muhtaç olduğu belirtilen birkaç dükkan da sayılmış, buğday mahzeninden söz edilmemiştir.¹³¹ Vakfiyede yer almayan dükkanların sonradan vakfa dahil olduğu tahmin edilmektedir.

Vakfın akaratı harap olduğundan uzun zaman kullanılamamış ve gelir elde edilememiştir. Bu nedenle vakıf görevlilerinin ücretleri ödenememiş, tamiri için de altmış-yetmiş bin kuruş kadar meblağa ihtiyaç duyulduğu tespit edildiğinden çare aranmaya başlanmıştır. Nitekim vakfiye şartı gere-

¹²⁹ BOA, C.MF, nr. 5262.

¹³⁰ BOA, C.MF, nr. 7881.

¹³¹ VGMA, VGM. Defter, nr. 00299.00042; VGMA, OA, EV.MH, 00182.00190; VGMA, OA, EV.THR, 00008.00039; 00196.00010.

ği icâre-i vâhideli¹³² olarak kiralanan akarâtın icâreteyn ile kiraya verilmesi uygun görülmüştür. Böylece alınacak peşin miktarla tamir giderlerinin önemli ölçüde karşılanacağı düşünülmüştür.¹³³

Bu çare muhtemelen pek işe yaramamış olmalı ki 1861 (1277) yılına ait bir kayıta, beş yıl kadar önce küçük pazarda bulunan han arsasıyla iki dükkanın mütevellinin izni olmaksızın Börekçizâde Hacı Halil Ağa'ya 7.500 kuruş karşılığında Kütahya Sancağı Evkaf Müdürü Hacı Aziz Ağa tarafından satıldığından söz edilmektedir.¹³⁴ Buna göre yukarıda bahsedilen kayıtlarda ifade edilen tamiratın gerçekleştirilemediği ve iki katlı, 40 odalı hanın yıkılmış olabileceği sonucuna varılmakta ve ilk kayıtlardan sekiz yıl kadar sonra arsa olarak yasal olmayan bir satışın yapıldığı anlaşılmaktadır. Arsayı satın alan Halil Ağa buraya tek katlı 30, 40 odalı bir han ile birkaç dükkan inşa ettirmiş, bu dönemde müteveli olan Ayşe Hanım ise duruma itiraz ederek satışın iptalini istemiştir. Yapılan tahkikat sonucunda Evkaf Müdürü Hacı Aziz Ağa'nın sancağa bağlı kazalarda yaptığı inceleme sırasında Eskişehir'deki bu arsa ile iki dükkanı mezada çıkardığı, Börekçizâde Halil Ağa'nın da peşin ödeme yaparak bahsedilen yerleri satın aldığı tespit edilmiştir.¹³⁵ Bu satışın geçerli olmadığı kabul edildiği halde Halil Ağa'nın arsaya yaptırdığı han ve dükkanlar nedeniyle müteveli Ayşe Hanım'ın veya onun adına bir vekilin Halil Ağa ile yüzleştirilmesine, yeni inşa ettirilen yerlerin kendileri tarafından bizzat görülmesinden sonra bu durumun çözümü için bir yol aranmasına karar verilmiştir.¹³⁶ Ne yazık ki 1904 yılı itibariyle satışı yapılan akarât hâlâ vakfa dahil edilememiş, dönemin mütevellisi Hafız Fatma Hanım Evkaf Nezareti'ne müracaat ederek gayrimenkullerin vakfa iadesi için gereğinin yapılmasını istemiştir.¹³⁷

¹³² Vakıf akarâtının belirli ve kısa süreli olarak kiraya verilmesi yöntemidir (A. H. Berki, *a.g.e.*, s.25).

¹³³ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 00299.00042; VGMA, OA, EV.MH, 00182.00190; VGMA, OA, EV.THR, 00196.00010.

¹³⁴ VGMA, OA, *EV.d.*, nr. 16860; VGMA, OA, EV.MKT, 00127.00064; 00131.00067; 00168.00094; 02922.00101.

¹³⁵ VGMA, OA, EV.MKT, 00131.00067; 00168.00094.

¹³⁶ VGMA, OA, EV.MKT, 00168.00094.

¹³⁷ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03650.00053; VGMA, OA, EV.MKT, 02922.00101.

Yukarıda bahsedilen küçük pazardaki han gibi hamam dışındaki diğer gayrimenkullerin de yıkılmış olması muhtemeldir. Zira vakfın muhasebesini içeren 1876 (1293) yılına ait bir kayıta sadece 11 dükkan gelirinden söz edilmiş,¹³⁸ daha 1848 (1264) yılında tamiri için çareler aranan yapılara yer verilmemiştir. Bu durum hanların arsa veya arsalarının üzerine 11 adet dükkan inşa edilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Tüm bunları açıklayan verilerin olmaması hatta kronolojik açıdan değerlendirme yapmaya imkan tanıyan düzenli kayıtların bulunmaması net bilgi vermeyi zorlaştırmaktadır. Aslında vakıf eserler ile vakfın gelir kaynaklarının durumuna dair söz edilen dönemdeki bilgi eksikliği Evkaf Nezareti'ni de harekete geçirmiş, cami ile muallimhanenin yani mektebin mamur olup olmadığını, vakıf görevlilerinin ücretlerinin ödenip ödenmediğini, gelirinin bulunup bulunmadığını soruşturarak Kütahya Evkaf Muhasebeciliği'nden vakfın - Rumi Takvim'e göre (R.)- 1248-1299 (1833-1884) yılları arasındaki gelir ve giderini içeren muhasebe kayıtlarıyla gelirin kimler tarafından alındığı bilgisinin gönderilmesini istemiştir.¹³⁹ Kurumlar arası yapılan yazışmalarda R.1247-1250 (1832-1835) yılları arasında vakfın gelirlerinin 15.163,5 kuruş olduğu ve bu meblağın ancak o dönemin giderlerini karşıladığı ifade edilmiştir.¹⁴⁰ Bu bilginin dışında vakfın R.1288 (1873) yılına kadar muhasebe bilgilerine ulaşılamamış, R.1288-1289 (1873-1874) dönemine ait bir yıllık kira gelirinin arşiv kaydında 400 kuruş olduğu, 17.200 kuruş da -hangi yıla veya yıllara ait olduğu kaydedilmemiş olan- bakayanın yani tahsil edilemeyen meblağın bulunduğu belirtilmiştir.¹⁴¹ Yaklaşık üç yıl sonrasında R.1292 (1876) yılından itibaren vakfın muhasebe bilgileri daha ayrıntılı olarak kaydedilmiştir ki R.1305 (1889)'a kadar olan on üç yıllık veriler aşağıdaki iki tabloda gösterilmiştir.

¹³⁸ VGMA, OA, EV.MH, 02410.00580.

¹³⁹ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03590.00088; nr. 03590.00466; nr. 03652.00143; nr. 03652.00158; nr. 03652.00166; nr. 03652.00194; VGMA, OA, EV.MH, 01902.00262; VGMA, OA, EV.MKT, 00844.00085; 00844.00096; 00852.00161; 00860.00143; 01234.00140; 01946.00079.

¹⁴⁰ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 00299.00042; VGMA, OA, EV.MH, 00182.00190.

¹⁴¹ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 01827-0007.00041.

Tablo VII. Ak Cami Vakfı'nın R.1292-1300 (1876-1885) Yılları Muhasebe Bilançosu¹⁴²

Gelir Kalemi	Gelir		Harcama Kalemi	Gider	
	Kuruş	Para		Kuruş	Para
1292/1876-1877 yılında 11 adet dükkan kirası	7.590 ¹⁴³	-	1292-1300/1876-1885 yılları arasında imam ve hatip için ödenen ücret	27.475	30
1293/1877-1878 yılında 11 adet dükkan kirası	9.842	20	1292-1300/1876-1885 yılları arasında kayım ve müezzın için ödenen ücret	4.500	-
1294/1878-1879 yılında 11 adet dükkan kirası	10.700	-	1292-1300/1876-1885 yılları arasında mütevellı kaymakamı için ödenen ücret	3.766	20
1295/1879-1880 yılında 11 adet dükkan kirası	12.670	20	1292-1300/1876-1885 yılları arasında caminin aydınlatılmasında kullanılan yağ ve mum bedeli	4.551	-
1296/1880-1881 yılında 11 adet dükkan kirası	9.418	-	1292-1300/1876-1885 yılları arasında cami ve dükkanların tamiri için harcanan meblağ	32.254	20
1297/1881-1882 yılında 11 adet dükkan kirası	9.630	-	1292-1300/1876-1885 yılları arasında dükkanlar için ödenen vergi	6.834	-
1298/1882-1883 yılında 11 adet dükkan kirası	10.313	-	Vakfın işletilen parasının tahsil edilememesi üzerine mahkemeye müracaat edilmesi nedeniyle yapılan mahkeme masrafı	1.405	-
1299/1883-1884 yılında 11 adet dükkan kirası	9.927	-	1292-1300/1876-1885 dönemine ait muhasebe harcı	1.367	10
1300/1884-1885 yılında 11 adet dükkan kirası	8.490	-	-	-	-
Toplam	88.581¹⁴⁴	-	Vakıf Fazlası: 4.225 krş. 30 para¹⁴⁶	82.355¹⁴⁵	20

¹⁴² VGMA, OA, EV.MH, 02410.00580.¹⁴³ Dükkanlardan elde edilen bir yıllık gelirin bazı arşiv kayıtlarında 7 600 kuruş (VGMA, OA, EV.MH, 01902.00262; VGMA, OA, EV.MKT, 00860.00143), bir başkasında ise 7 690 kuruş (VGMA, OA, EV.MKT, 00852.00161) olarak kaydedildiği tespit edilmiştir.¹⁴⁴ Gelirlerin toplamı 88.580 kuruş 40 para'dır. 40 para bir kuruş olduğundan toplam kuruş cinsinden ifade edilmiş ve 88.581 kuruş biçiminde kaydedilmiştir.¹⁴⁵ Giderlerin toplamı yanlış hesaplanmıştır. Doğrusu 82.152 kuruş 80 para yani 82.154 kuruş olmalıdır.¹⁴⁶ Vakıf fazlası olarak kaydedilen ve 15 Şubat 1885 (3 Şubat 1300) tarihinde İstanbul'daki mütevellilere gönderildiği belirtilen (VGMA, OA, EV.MH, 02410.00580) meblağ da yanlış hesaplanmıştır. Doğrusu 6.427 kuruş olmalıdır.

Tablo VIII. Ak Cami Vakfı'nın R.1301-1304 (1885-1889) Yılları Muhasebe Bilançosu¹⁴⁷

Gelir Kalemi	Gelir		Harcama Kalemi	Gider	
	Kuruş	Para		Kuruş	Para
1301/1885-1886 yılında 13 adet dükkan kirası	10.692	-	1301-1304/1885-1889 yılları arasında imam için ödenen ücret	6.300	-
1302/1886-1887 yılında 13 adet dükkan kirası	12.908	-	1301-1304/1885-1889 yılları arasında hatip için ödenen ücret	6.000	-
			1301-1304/1885-1889 yılları arasında kayyım ve müezzın için ödenen ücret	3.650	-
			1301-1304/1885-1889 yılları arasında muallim için ödenen ücret	650	-
1303/1887-1888 yılında 13 adet dükkan kirası	13.056	20	1301-1304/1885-1889 yılları arasında mütevellı kaymakamı için ödenen ücret	3.200	-
			1301-1304/1885-1889 yılları arasında dükkanlar için ödenen emlak vergisi	3.202	20
			1301-1304/1885-1889 yılları arasında dükkanların tamiri için harcanan meblağ	15.024	-
1304/1888-1889 yılında 13 adet dükkan kirası	11.350	-	1301-1304/1885-1889 yılları arasında caminin aydınlatılmasında kullanılan zeytin yağı ve mum bedeli	3.822	5
			1301-1304/1885-1889 dönemine ait muhasebe harcı	548	-
Toplam	48.006	20	-	42.396	25
Vakıf Fazlası: 5.605 krş. 25 para¹⁴⁸					

¹⁴⁷ VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 03472.00109; VGMA, OA, EV.MKT, 02516.00076.¹⁴⁸ 24 Mart 1889 (12 Mart 1305) tarihinde İstanbul'daki mütevellilere gönderildiği belirtilen (VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 03472.00109) vakıf fazlası olan meblağ yanlış hesaplamıştır. Doğrusu 5.609 kuruş 15 para olmalıdır.

Tablolardan görüleceği üzere 1876-1885 (1292-1300) yılları arasında 11 dükkandan kira geliri sağlanırken 1885-1889 (1301-1304) döneminde 13 dükkanın kirası vakfa kaynak oluşturmuştur. Atıl hale gelmiş olması muhtemel olan hamam gelirinden söz edilmeyen bu dönemde, vakfın giderleri karşılandıktan sonra artan meblağ İstanbul'da yaşayan mütevellilere gönderildiğinden yani artan parayla yeni dükkan satın alındığına dair bir bilgi bulunmadığından dükkan sayısındaki artışın nasıl olduğu tespit edilememiştir. Tablolarda dikkat çeken bir başka husus, yıllık kira gelirinin sabit veya artan miktarlarda olmamasıdır ki bu durum kira gelirlerinin her yıl tamamıyla tahsil edilemediğini düşündürmektedir. Yine de elde edilen gelir ihtiyaçlar için yeterli olmuş, fazlası vakfın yönetiminden sorumlu olanlara teslim edilmiştir.

Tablolara yansıyan vakfın giderleri incelendiğinde büyük harcamaların, hayratın ve gelir kaynakları olan dükkanların tamirine yapıldığı görülür. Daha sonraları da tamirat işleri devam etmiş, gelirlerin önemli kısmı tamir masraflarına kullanılmıştır. 1898 yılı Mayıs ayında Şefdal ve Şerife Ayşe Hanımlar ile Ömer Bey'in müteveli oldukları dönemde bu kez vakıf eserlerin yani cami ve mektebin tamiri meselesi gündeme gelmiş, mütevelliler bu işin suiistimal edildiğini düşündüklerinden hem Evkaf Nezareti'ne hem de Eskişehir Kaymakamlığı ile Evkaf Memurluğu'na müracaat ederek vakfa kendileri dışında başkalarının karışmasını istemediklerini belirtmişlerdir. Ömer Bey ayrıca Eskişehir'e gitmek ve tamiratı bizzat kendisi yaptırmak istediğini ifade ederek "ehl-i gazez ve fesad" olarak nitelediği kimse-lerin müdahalesinin engellenmesini istemiştir.¹⁴⁹ Bunun üzerine Evkaf Nezareti, Kütahya Evkaf Müdürlüğü'nden bu durumun araştırılmasını, gerçekten hayratın tamiri gerekiyorsa bununla ilgili tespit yapılmasını ve eksiltmesinin (*münâkasa*) yapılarak sonucun bildirilmesini talep etmiştir. Ayrıca masraflar için kaynak bulunup bulunmadığı konusunun da cevabını arayan nazırlık hazineinden izin verilmedikçe bu işe başlanılmamasını belirtmiştir.¹⁵⁰

Kurumlar arası uzun yazışmalara rağmen 1898 yılı sonlarında hâlâ nasıl bir yol izleneceği netleşmemiş, nezaretin istekleri yerine getirilmemiştir.

¹⁴⁹ VGMA, OA, EV.MKT, 02374.00117; 02374.00118; 02377.00205.

¹⁵⁰ VGMA, VGM. Defter, nr. 03544.00018; nr. 03662.00004; VGMA, OA, EV.MKT, 02374.00100; 02377.00206; 02378.00154.

Kütahya Evkaf Müdürlüğü ile Eskişehir Evkaf memurunun konuyla ilgilenmeyip tehir etmeleri bunun nedeni olarak gösterilmiş ve bir an önce hayratın durumunu içeren keşif defterinin hazırlanarak gönderilmesi istenmiştir.¹⁵¹ Eskişehir Evkaf Müdürü işin aksamasının kendisinden kaynaklandığına dair suçlamayı reddetmiş, bu durumun mütevellî vekili Hacı Halil İbrahim Efendi'den kaynaklandığını belirten bir rapor düzenlemiştir.¹⁵² Sonunda vakfın mütevellîleri Eskişehir'e ulaşmış ve Evkaf Nezareti, Hüdavendigâr Vilayeti Evkaf Muhasebeciliği'nden vakfın geçmiş seneler muhasebeleriyle ilgili bilgilerin mütevellîlere verilmesini, tamirat ve vakıfla ilgili her konuda yardımcı olunmasını istemiştir.¹⁵³ Nitekim yapılan incelemeler sonunda caminin yıkılmak üzere olduğu anlaşılmış, Kütahya'dan getirtilen bir mühendisin tespitine göre mabedin enkazının da kullanılarak yeniden inşasının 83.000 kûsur kuruşa mümkün olacağı belirtilmiştir. Hazırlanan keşif defteriyle planı Eskişehir Kaymakamlığı'na teslim edilmiş, kış gelmeden inşaatın tamamlanmasına karar verilmiştir. Ancak mütevellîlerin -mühendisin önerisinin tersine- caminin az masrafla tamiri yolunu tercih etmeleri işi geciktirmiş ve tepkiye yol açmıştır. Kazanın ileri gelenleri mütevellîlerin vakfı tamamen ele geçirmeye çalıştıklarını ifade eden bir rapor düzenleyip Evkaf Nezareti'ne göndermiştir. Haziran-Temmuz 1899 (Haziran 1315) tarihli bu raporda mabedi mütevellîlerin istediği gibi tamir ettirmenin işe yaramayacağı dolayısıyla boşa masraf edilmiş olacağı belirtilerek vakfın yıllık kira gelirinin 200 Osmanlı Lirası'ndan fazla olduğu ve hali hazırda 400 lira kadar parasının bulunduğu, bu meblağın mühendisin önerdiği inşaatı yapmaya yeterli olmayacağı, daha sonraki yılların kiralardan açığın kapatılacağı bildirilmiştir.¹⁵⁴

Veri eksikliği nedeniyle tamiratın nasıl gerçekleştirildiği yani mütevellîlerin istediği gibi kısmi bir iyileştirme mi yapıldığı yoksa caminin yenilenmesi yoluna mı gidildiği veya hamamın mabede mi çevrildiği, işin ne zaman tamamlandığı, masrafların nereden karşılandığı gibi soruların cevaplarına ulaşılamamıştır. Ancak aynı yılın sonlarına doğru minare için gerekli 700 kıyye kurşunun satın alınarak getirtilmesi için Rûsumat Daire-

¹⁵¹ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03538.00021; VGMA, OA, EV.MKT, 02427.00136.

¹⁵² VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03538.00021.

¹⁵³ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03544.00073; nr. 03642.00042; VGMA, OA, EV.MKT, 02435.00113.

¹⁵⁴ VGMA, OA, EV.MKT, 02516.00075; 02520.00052.

si'yle yapılan yazışmalardan¹⁵⁵ mühendisin tespitleri doğrultusunda büyük bir inşaatın yapıldığı dolayısıyla yukarıda söz edilen raporun etkili olduğu zannedilmektedir. Ayrıca günümüzde caminin bahçe kapısı üzerinde inşaatın bitiş zamanı olarak yazıldığını tahmin ettiğimiz 1900-1901 (H.1318) tarihi de büyükçe bir tadilatın yapılarak mabedin yenilendiğini veya hamamın ibadet mekanı haline getirilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Ancak onarım yılı sanki vakıf eser yeni inşa edilmişçesine yapıım yılı gibi gösterilmiştir.

Hafız Fatma Hanım'ın müteveli olduğu dönemde yani 1903 yılı Ekim ayından itibaren vakfın durumuyla yakından ilgilenilmiş, hanımefendinin vekil tayin ettiği Tophane-i Amire Mektubi Kalemi memurlarından olan eşi İsmail Refik Bey aracılığıyla gelir kaynaklarının vakıf yararına kullanılması için çaba sarf edilmiştir. Önce durum tespiti yapılmış, vakfın sadece bir han arsası üzerinde geliri eğitime ayrılan 12 dükkan ile birkaç buğday mahzeninden başka akaratının bulunmadığı saptanmıştır. Mevcut gelir kaynaklarının zarar görmemesi için eksiklerinin giderilerek sigortalanması planlanmıştır. Ancak Evkaf Memuru Hacı Hüseyin Efendi'nin müdahalesi nedeniyle gayrimenkuller sigortalanamamış, 20, 25 gün kadar sonra çıkan bir yangında tamamıyla yanmıştır. Fatma Hanım vakfın uğradığı zararı ve içinde bulunduğu durumu içeren bir arzuhali Evkaf Nezareti'ne göndermiştir. Burada vakıf görevlilerine ödenen yıllık ücretin 10.000 ila 12.000 kuruş civarında olduğunu, bu ödemeler için kaynak kalmadığı gibi yangın nedeniyle oluşan zararın birkaç bin lirayı bulduğunu, kendisinden önceki mütevellilerin vakfın akaratına sahip çıkmadıklarını, vakıf fazlası olan meblağı vakıf şartı gereği kullandıklarını, zaten ölmüş oldukları için vakfa katkıda bulunamayacaklarını ifade etmiştir. Ayrıca kendisi göreve gelmeden önce Eskişehir Evkaf Memuru Hacı Hüseyin Efendi'nin vakfın akaratına müdahale ettiğini, evkaf-ı mazbuta muamelesi yaparak üç yıllık gelirlerine el koyduğunu, bu durumun önlenmesini, gelirin tahsil edilmesini ve masrafların bu paradan karşılanması gerektiğini belirtmiştir.¹⁵⁶

Müteveli Fatma Hanım kısa bir süre sonra ikinci bir arzuhal daha yazarak yanmış olan dükkanların arsasına herhangi bir tecavüzün vuku bul-

¹⁵⁵ BOA, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT), 1266/37; 2265/63; 2266/54.

¹⁵⁶ VGMA, OA, EV.MKT, 02922.00101. Vakfa evkâf-ı mazbûte muamelesi yapılmasıyla ilgili ayrıca bkz. VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03650.00002; VGMA, OA, EV.MKT, 02922.00102.

maması için haritasının çıkarılmasını istemiştir.¹⁵⁷ Buna rağmen Köprübaşı'nda olduğu belirtilen arsa üzerine bazı kimseler tarafından muvakkat barakalar yaptırılmış ve bu durum vakfın 10.000 liradan fazla zarara uğradığı iddiasıyla mahkemeye yansımıştır.¹⁵⁸ Sadece bu arsaya değil vakfa ait diğer arsalar da müdahale ederek vakıf malını kendi mülkleri gibi kullanan hatta bunu iddia edenlere de rastlanmıştır. Bunlar Kütahyalı Rasih Efendi, vefat etmiş olan Zeytûnzâde Hacı İbrahim Ağa'nın varislerinden Zeytûnzâde Tevfik Efendi,¹⁵⁹ önceki mütevellî vekili Sarı müftüzâde Hacı Halil İbrahim ile Karnik Agobyan'dır. Bu şahıslar uzun yıllardan beri söz edilen arsaları mülkiyet üzere tasarruf ettiklerini ve ellerinde resmi senetler bulunduğunu ifade etmişlerse de bu durumun doğru olmadığı dolayısıyla arsaların vakfa ait olduğu anlaşılmıştır.¹⁶⁰ Fatma Hanım vakıf mallarını gasp edenlerin engellenmesi ve vakfa iadesi konusunda ısrarlı mücadelesini sürdürmüş,¹⁶¹ bir taraftan da yanan akaratın geri kazanılmasıyla ilgili girişimde bulunmuştur. Bunun sonucu olarak yanan dükkanların tamir ettirilmesinin mi yoksa yıktırılıp yeniden yaptırılmasının mı daha uygun olacağı konusunda inceleme başlatılmıştır.¹⁶² Gerekli tespitler yapıldıktan sonra 1906 yılı başlarında yanan dükkanların yerine -Sim Mecidiye 20 kuruş¹⁶³

¹⁵⁷ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03650.00053.

¹⁵⁸ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03650.00059; VGMA, *VGM. Defter*, nr.03627.00041; VGMA, OA, EV.MKT, 02968.00127; BOA, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi(MF.MKT), 882/11.

¹⁵⁹ Özellikle 5 Ağustos 1905 (3 Cemaziyelâhir 1323) tarihli bir arşiv kaydında köprünün diğer tarafında olduğu belirtilen vakfa ait han arsasının Zeytûnzâde Tevfik Efendi tarafından gasp edildiği belirtilerek Tevfik Efendi'nin *nüfûz-ı tagallübünden* dolayı halkın bu duruma sessiz kaldığı ve görmezden geldiği bilgisine yer verilmiştir. Aynı kayıta yine çarşı içinde hamamın bitişiğinde olan diğer vakıf arsasının belediyenin mülkü gibi muamele gördüğünden, Eskişehir İdare Meclisi tarafından 350 lira değer atfedilmişken sonradan 150 liraya düşürülmesinden söz edilerek Tevfik Efendi ile hamamda hissesi olan bazı kimselerin arsaya binalar inşa ettirdikleri dolayısıyla arsanın tasarruf hakkının bu şahıslara bırakıldığının tahmin edildiği ifade edilmiştir (BOA, MF.MKT, 882/11).

¹⁶⁰ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03618.00010; BOA, Babıalı Evrak Odası (BEO), 2476/185639; VGMA, OA, EV.MKT, 02993.00063; 03046.00182; BOA, MF.MKT, 882/11.

¹⁶¹ BOA, BEO, 2683/201206; BOA, MF.MKT, 882/11.

¹⁶² VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03627.00031; nr. 03627.00032; nr. 03663.00026.

¹⁶³ Gümüş sikkelerin esasları olan 20 kuruşluğa Sim Mecidiye, Beyaz Mecidiye veya sadece Mecidiye denilmiştir. Ağırlığı 24,055 gr. kutru 37 mm'dir. Ayrıca 10 kuruşluk Yarım

hesabıyla 69.311 kuruş masrafla- 21 kârgir dükkan inşası uygun görülerek belediye meclisi tarafından ihalesi yapılmış, teklif veren olmaması üzerine - Mecidiye farkının düşülmesiyle- 65.845,5 kuruşa mal olacak işin emanet usulüyle yaptırılmasına karar verilmiştir. Oluşturulacak mahalli bir komisyon tarafından yaptırılması planlanan inşaata mütevellinin nezaret etmesi uygun görülmüş, masrafların da vakfın gelecekteki gelirinden karşılanacağı bildirilmiştir.¹⁶⁴ Bu arada Fatma Hanım dükkanların inşası için gerekli paranın kazanın Belediye Reisi Hacı Halil İbrahim Efendi'den alınması gerektiğini zira daha önce müteveli vekili sıfatıyla vakfı idare ettiği dönemde vakfın gelirini kendi hesabına kullandığını bu nedenle muhasebesini yapmaktan kaçındığını ve zimmetinde epeyce vakıf parasının bulunduğunu bildiren bir arzuhal daha göndermiştir. Fatma Hanım bu arzuhalde ayrıca Halil İbrahim Efendi'nin yapılacak olan dükkan inşaatına ruhsat vermek konusunda da muhalefet ettiğini ve tüm sıkıntıların giderilmesi için gereğinin yapılmasını istemiştir.¹⁶⁵

İnşaat için oluşturulacak komisyona nezaret etme işini eşi Refik Bey'e havale eden Hafız Fatma Hanım vakfın davaya konu olan işlerini vekili sıfatıyla yürüten Onik Sarafyan'ı da görevlendirerek vakfa ait arsaları gasp edenlerle mücadeleye başlamıştır.¹⁶⁶ Müteveli tarafından İstanbul'dan gönderilen dava vekili Sarafyan akarata gasp edenlerle ilgili mahkemeye müracaat etmiş ve sadece Kadioğlu Ahmed'in zapt ettiği kısım geri alınmıştır.¹⁶⁷ Aşağı Çarşı denilen yerde bulunan yanan dükkanların bulunduğu arsaya yapıldığı iddia edilen tecavüz ile ilgili olarak 1 Şubat 1908 (28 Zilhicce 1325) tarihinde Cumartesi günü saat 10.00 civarında Belediye Memuru Zeharya Kalfa tarafından bir keşif gerçekleştirilmiş, arsanın eski sınırları dikkate alındığında böyle bir durumun söz konusu olmadığı görülmüştür. Ancak arsanın yangın sonrası bir mühendis tarafından hazırlanan resmi

---

Mecidiye, 5 kuruşluk Çeyrek Mecidiye, 2 kuruşluk İkilik, bir kuruşluk Kuruşluk ve 20 paralık Yarımlik denilen mecidiyeler kullanılmıştır. Ayrı binde 830 halis gümüş-tür (Nuri Pere, *Osmanlılar'da Madeni Paralar*, İstanbul 1968, s. 20).

¹⁶⁴ VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 03663.00079; nr. 03618.00118; VGMA, OA, EV.MKT, 03081.00088; 03081.00092; 03081.00093; BOA, İrade Evkaf (İ.EV), 40/40; BOA, Şurayı Devlet (ŞD), 175/29.

¹⁶⁵ BOA, DH.MKT, 1023/52.

¹⁶⁶ VGMA, OA, EV.MKT, 03097.00231.

¹⁶⁷ VGMA, *VG.M. Defter*, nr. 03510.00097.

haritasına göre sınırları değişmiş, araziye gasp ettiği iddia edilenlerden Şamlızâde Hacı Hafız Mehmed Ali Efendi hariç Şehbenderzâde Esad Bey, Hacı Mustafa Efendi, Karaağaçlı Bakkal Ramazan Ağa, Musa Ağa ve Zeytûnzâde Tefvik Efendi'nin inşa ettikleri mağaza ve çeşitli binalarla belli oranlarda arsaya işgal ettikleri anlaşılmıştır. Buna göre Esad Bey ve Hacı Mustafa Efendi 5,75 m, Ramazan ve Musa Ağalar 3,20 m, Zeytûnzâde Tefvik Efendi ise 2,5 m vakıf arsaya girmiştir. Bu durumun nedeni kendilerine sorulduğunda yangından sonra belediye memurunun verdiği bilgi doğrultusunda eski sınırları esas alarak inşaatlarını yaptıklarını ifade etmişlerdir. Böylece mevcut durumun kasten yapılmadığı anlaşılmış ve bu doğrultuda bir rapor hazırlanıp sunulmuştur. Buna rağmen Eskişehir Kaymakamlığı İdare Meclisi 7 Mayıs 1908 (5 Rebiülâhır 1326) tarihinde belediyede bulunan arsaya ait resmi harita gereğince toplamda 11,45 m olan kaybın arazinin mütevacizleri tarafından vakfa iadesini emretmiştir.¹⁶⁸

Yine veri eksikliği nedeniyle bundan sonraki gelişmeleri takip etmek mümkün olmamakla birlikte vakfın mütevellisi Fatma Hanım'ın 13 Kasım 1909 (29 Şevval 1327) tarihinde Evkaf nazırına hitaben kaleme aldığı tespit edilebilen son arşiv kaydından hanımefendinin hâlâ kuruma ait dört arsadan zapt edilmiş olan üçünün vakfa iadesi için uğraştığı anlaşılmaktadır.¹⁶⁹ Yanmış olan dükkanların yerine yenilerinin yaptırılıp yaptırılmadığına dair bilgi de mevcut değildir. Ancak 9 Haziran 1909 (20 Cemaziyelevvel 1327) tarihli Kütahya Evkaf Müdürlüğü'ne gönderilen bir kayıta R.1324 (1908-1909) yılında vakfın dükkanlarından birinde faaliyet gösteren Aşçı Tahir Ağa'nın 1.000 kuruş tutarındaki kira borcunu ödemediği bırakıp gittiği belirtilerek Kütahya'nın Saray Mahallesi'nde oturduğu tespit edilmiş olan ağadan borcun tahsili için gereğinin yapılmasının istenilmesi yanların yerine yeni dükkanların inşa edildiğini göstermektedir.¹⁷⁰ Ayrıca 1909 yılı başından 1912 yılı sonuna kadar bağlı vakıflarla birlikte İshak Efendi Vakfı'nın muhasebesini içeren iki farklı arşiv kaydında "Eskişehir'de müsakkafât icârâtı" olarak yıllık 400 kuruş gelir¹⁷¹ elde edildiğinden

¹⁶⁸ VGMA, OA, EV.MKT, 03348.00077.

¹⁶⁹ VGMA, OA, EV.MKT, 03348.00078.

¹⁷⁰ VGMA, *VGM. Defter*, nr.03603.00065. 1.000 kuruşluk borcun 500 kuruşu Tahir Ağa'dan alınarak Eskişehir'e gönderilmiş, kalan 500 kuruşun da kısa sürede tahsil edileceğine dair bilgi verilmiştir (VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03603.00065).

¹⁷¹ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 01829.0023.00009; nr. 01829.0026.00045.

söz edilmesi de dükkanların inşa edilerek gelir sağlamaya başladıklarını kanıtlamaktadır. Zira yangın sonrasında arsalar dışında vakfa kira getirecek herhangi bir gayrimenkulün kalmadığı yukarıda ifade edilmiştir.

Evkaf Nezareti vakfa yukarıda söz edilen evkaf-ı mazbuta muamelesi yapılması konusuyla da ilgilenmiş ve Fatma Hanım'ı haklı bulmuştur. Vakfın hasılatından alınmış olan meblağın muhasebesi yapılarak mütevellie teslimi için ilgili kurumları harekete geçirmiştir.¹⁷² Nitekim yapılan inceleme sonunda vakfın 1321 senesi Mart ayında (14 Mart-13 Nisan 1905) Mütevellie Fatma Hanım'ın idaresine devredilmesine¹⁷³ kadar üç yıldan daha fazla süreyle R.1316-1320 (1900-1905) yılları arasında emaneten idare edildiği tespit edilerek evkaf sandığından -vakıf görevlilerine ödenen ücretler ve diğer harcamalar¹⁷⁴ dışında- 38.649,5 kuruş 10 para alacağı olduğu saptanmıştır. Ancak o dönemde sandığın nakit sıkıntısı içerisinde olması nedeniyle bu para mütevellie hemen ödenememiştir.¹⁷⁵ Mütevellinin paranın tahsili konusunda sabırsız davranması üzerine 1905 yılı sonlarında sandıktan birkaç bin kuruş ödeme yapılmış fakat hanımefendi bununla yetinmeyerek bütün borcun ödenmesi yolunda talebini tekrarlamıştır.¹⁷⁶ Bunun üzerine borcun kısa sürede mütevellie ödenebilmesi için vakfa ait dükkanların kiracılarından zamanında tahsil edilememiş 8.307 kuruşun bir an önce alınmasına ve sandığa kaynak sağlanmasına çalışılmıştır.¹⁷⁷ Ödenmesi gereken tüm borcun ne zaman verilebildiği saptanamamıştır.

¹⁷² VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03650.00002; nr. 03650.00053; nr. 03663.00005; VGMA, OA, EV.MKT, 02922.00102.

¹⁷³ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03529.00076.

¹⁷⁴ Vakfın emaneten idare edildiği R.1316 senesi başından yani 14 Mart 1900 tarihinden R.1320 senesi sonuna yani 13 Mart 1905 tarihine kadar masrafların toplamının 50.952 kuruş 30 para olduğu saptanmıştır. Bu meblağın 24.347 kuruş 30 parası vakıf çalışanlarına, 4.205 kuruş 20 parası aydınlatmaya, 1.293 kuruş 20 parası emlak vergisine, 9.622 kuruş 30 parası akaratın tamirine, 59 kuruş 30 parası diğer masraflara harcanmıştır. 11.423 kuruş 20 para da vakfın mütevellisi olan Fatma Hanım'a göreve geldiği tarihten yani 30 Eylül 1903'ten itibaren tevliyet ücreti olarak ödenmiştir (VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03529.00039).

¹⁷⁵ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03627.00049; nr. 03650.00072; nr. 03663.00005; VGMA, OA, EV.MKT, 02957.00123.

¹⁷⁶ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03627.00079.

¹⁷⁷ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03618.00119.

Muallimhanenin veya sıbyan mektebinin XX. yüzyıl başlarındaki durumu bu bölümün son konusudur. Muhtemelen XIX. yüzyıl sonlarından itibaren harap durumda olan mektep faaliyetlerine devam edememiştir. Caminin yenilediği dönemde mektebin ihmal edildiği düşünülmektedir zira onarıldığına dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Bu nedenle olsa gerek buranın tamirata mahalle halkı tarafından yapılmış ve mektep medreseye çevrilmiştir. On odalı/hücreli bir medrese durumuna gelen kuruma yapılacak tayinlerle ilgili belgelerden öğrenilen bilgilere göre muallimlik ciheti müderrisliğe dönüştürülerek vakıf gelirinden ücretini almak kaydıyla Müftü Hacı Mehmed Efendi 30 Mart 1909 (8 Rebiülevvel 1327) tarihinde müderris ve aynı zamanda muarraf olarak görevlendirilmiştir.¹⁷⁸

Aslında dört-beş yıl kadar önce faaliyete geçtiği sanılan medresenin müderrisi Mehmed Efendi 30 Mart 1909'da resmen görevlendirilinceye kadar zaten vakıf yararına görevini ifa etmeye başlamış ve kendisine vakıf gelirinden ödeme yapılmıştır. Bunun üzerine Müteveli Fatma Hanım mektebin yıkılmış durumda olması yani mevcut olmaması, akarattının da iki sene öncesinde yanması nedeniyle müderrislik yapan kimseye ödeme yapılmamasını, kendisi durumdan haberdar oluncaya kadar ücret ödemeye devam edildiğini hatta müderrisin bundan sonra da vakıftan ücret almasına yönelik girişimde bulunulduğunu,¹⁷⁹ vakfın idaresinden sorumlu olduğuna göre buna izin vermeyeceğini ve vakıf şartlarının değiştirilemeyeceğini belirten arzuhalini 31 Ağustos 1905 (29 Cemaziyelâhir 1323) tarihinde Maarif Nezareti'ne göndermiştir.¹⁸⁰

Bu durum kurumlar arasında epeyce yazışmaya yol açmış nitekim Eskişehir Evkaf Memurluğu'ndan Kütahya Evkaf Müdürlüğü'ne yazılan bir tahriratta vakfın emaneten yani evkaf-ı mazbuta olarak idare edildiği dönemde müderris ve muarraf için düzenli ödeme yapıldığı ancak müteveli hanımın mektep yıkıldığı için bu görevleri yok saydığı, ücretleri kesinlikle

¹⁷⁸ VGMA, *VGMA. Defter*, nr. 00897.00123; nr. 00900.00032; VGMA, *Defter-i Esas*, nr. 224, s.126-127; VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00836.00008; BOA, MF.MKT, 882/11.

¹⁷⁹ Müteveli Fatma Hanım'a göre belirtilen görevlere Hacı Mehmed Efendi'nin devam etmesi ve vakıftan hizmetine karşılık ücret alması için Zeytünzâde Tevfik Efendi'nin emriyle Eskişehir İdare Meclisi'nde bir mazbata düzenlenmiş ve Maarif Nezareti'ne gönderilmiştir (BOA, MF.MKT, 882/11).

¹⁸⁰ BOA, MF.MKT, 882/11.

ödemeyeceğini bildirdiği aslında vakfiye gereği bu görevlere karşılık ücret verilmesi gerektiği aksi halde vakıf şartına uyulmamış olunacağı ifade edilerek şikayette bulunulmuştur. Hatta aynı tahriratta bu konuda mütevellinin vekili olan Refik Bey'e defalarca yazıldığından bahsedilerek cevabın ret olması üzerine resmi yollara müracaat edildiği, vakfın kira gelirinden ücretin ödenmesi yönünde Eskişehir İdare Meclisi'nin karar verdiği ancak mütevellinin daha önce davranıp kiralari aldığı, belirtilen görevleri yürüten şahsın on dört aydır ücretini alamadığı ve mütevellinin tevliyet ücreti dışında tüm geliri kendi hesabına kullanma arzusunun vakıf şartlarına uygun olmadığı ifade edilmiştir.¹⁸¹

Tarafların birbirlerinden rahatsızlık duymalarına ve karşılıklı suçlamalara yol açan bu durum kurumları birkaç yıl meşgul ettikten sonra sonuçlandırılmış, vakıf geliri müderrislik ve muarriplik görevini sürdürecektir şahsa meşrut kılınarak Hacı Mehmed Efendi 30 Mart 1909 tarihli beratla her iki göreve birden resmen atanmıştır.

Tüm bu bilgilerden vakfın gerek hayratının gerekse akaratinin sahihsiz kaldığı, tevliyet görevini sürdürenlerin İstanbul'da yaşamalarının bunun büyük ölçüde nedeni olduğu anlaşılmaktadır. Buna rağmen vakıftan geriye kalan mabet tarihi Odunpazarı semtinde bugün hâlâ işlevini sürdürmektedir.

S o n u ç

İshak Efendi Hayratı'nın ya da sonradan anılan adıyla Ak Cami Vakfı'nın hikayesi bir askeri sınıf mensubu başka deyişle yönetici zümreye dahil kalemiye erbabı olan Reisülküttap Hacı Mustafa Efendi'nin Eskişehir yakınlarında yaptırdığı köprü ile Karacaşehir'e tâbi İki köy denilen yerde inşa ettirdiği cami ve mektep vakfıyla başlamıştır. İstanbul'da yaşayan bürokratik örgütün temsilcilerinden olan Mustafa Efendi'nin vakfı için neden Eskişehir'i seçtiği saptanamamıştır. Ancak onun bu girişimi oğlu İshak Efendi'nin Eskişehir'e yönelmesine yol açmış, eski yerleşim yeri olan Odunpazarı'na bir mabet ile mektep ve gelir için hamam yaptırmasını sağlamıştır. İshak Efendi sadece hamamdan elde edilecek gelirin yetersiz olacağını düşünerek babasının köprü ve köydeki hayratı için bağışladığı Eski-

¹⁸¹ VGMA, *VGM. Defter*, nr. 03529.00076.

şehir merkezde bulunan gayrimenkulleri kendi vakfına aktarmıştır. Gerekçe olarak da İki köy halkının zamanla buradan göçüp gitmesini ve hayratın harap hale gelmesini göstermiştir.¹⁸² Böylece 1729 yılı sonlarında tescil edilen vakfiyesiyle faaliyete geçen İshak Efendi Vakfı, babasının vakfıyla birlikte kendi soyundan gelenler tarafından idare edilmiş, gerek İstanbul'da gerekse Eskişehir merkezde ve köyde bulunan baba ile oğluna ait vakıflara sonradan banisinin Ayşe Hanım olduğu bilinen başka bir vakıf daha eklenmiştir.¹⁸³

İshak Efendi'nin Eskişehir'deki vakfı genellikle İstanbul'da bulunan mütevellî adına yerli halktan olan vekiller tarafından yönetilmiştir. Ancak mütevellî kaymakamı olarak da anılan bu şahıslardan bazılarının kendi menfaatleri doğrultusunda hareket ettiklerine dair mütevellîler tarafından yapılan suçlamaların bulunduğu tespit edilmiştir. Bunların ne kadarının doğru olduğu bilinmemekle birlikte mütevellîlerin Eskişehir dışında yaşamaları hayratın ve akarâtının zarar görmesinde önemli ölçüde rol oynamıştır. Vakfa gelir sağlayan hanlar yok olmuş, birinin arsası sahipsizlikten satışa çıkartılmıştır. Arsalardan birine kira getirmesi için dükkânlar yaptırılmış fakat XX. yüzyıl başlarında bunlar da bir yangında tamamen yanmıştır. Kurumları epeyce meşgul eden mütevellî şikayetlerine göre vakıf arsalarla yer yer el konulmuştur. Vakfın gayrimenkullerini kendi hesabına kullandığı iddia edilen kimseler arasında en fazla adı geçen şahıs Zeytûnzâde Tefvîk Efendi olmuştur. Renkli bir kişiliğe sahip olan, toplum

¹⁸² Köydeki cami ile söz edilen köprü yine de varlığını devam ettirmiş, XX. yüzyıl ortalarında hâlâ mevcut olan ve köy bütçesinden idare edildiği belirtilen camiye ait bazı görevler vakıflar kanununun 17. maddesi uyarınca İdare Meclisi'nin 12.9.1952 gün ve 314/321 sayılı kararıyla Hacı Mustafa Efendi'nin artık faaliyetini sürdüremeyen İstanbul'daki dârülhadîs vakfının görevleriyle birleştirilmiştir. Buna göre dârülhadîs vakfı cihetlerinden müderris, halife, muallim, muallim halifesi, ferraş, abkeş, su yolcu, su nazırı, kuyucu ve şeyhülkurra şartları İki köy Camii'nin müezzinlik hizmetiyle, medresenin 10 talebesi ile hafız-ı kütüplük hizmeti imamet göreviyle, kitabet ve cibayet görevleri ise tevliyet cihetiyle birleştirilerek değiştirilmiştir (VGMA, *VGM. Defter*, nr. 1965, s. 255).

¹⁸³ Reisülküttap Hacı Mustafa Efendi'nin soyundan geldiği ve tevliyet görevini yerine getirdiği tahmin edilen Ayşe Hanım'ın İstanbul'da kurduğu vakfa ait vakfiyeye ulaşamamış dolayısıyla kuruluş tarihi de saptanamamıştır. Ayşe Hanım Vakfı'ndan söz eden arşiv kayıtları için bkz. VGMA, *VGM. Defter*, nr. 01829.0023.00009; 01829.0026.00045; VGMA, OA, EV.MH, 00845.00164.

yararına işler yaptığı için devlet tarafından verilen rütbe ve nişanlarla ödüllendirilen buna karşın vakfa ait gayrimenkulleri tasarruf etmesi, taltif edilen yanı sıra bağdaşmayan Tevfik Efendi'nin¹⁸⁴ ve onunla beraber yukarıda adı geçenlerin, fuzuli yere işgal ettikleri belirtilen vakıf malını iade edip etmedikleri saptanamamıştır.

Gelir kaynaklarına yapılan bu müdahalelerin yanında camiye de ortadan kaldırmaya yönelik girişimde bulunulmuş, 1885 yılında Kütahyalı bir Halvetî şeyhi ile etrafındaki bazı kimseler Ak Cami'nin yerine tekke inşa etmek istemişlerdir. Mehmed Tevfik Efendi'nin mütevelliliği döneminde yaşanan bu durum vakfı yeni bir sorunla karşı karşıya getirmiştir. Mehmed Tevfik Efendi ilgili makamlara bunun vakıf şartlarına uygun olmadığını ve engellenmesi gerektiğini içeren dilekçeler yazıp göndermiştir. Nitekim çabası sonuçsuz kalmamış, teftiş mahkemesinden şeyhin müdahalesinin hiçbir şekilde caiz olmadığı ve men edilerek önlenmesiyle ilgili karar çıkmıştır.¹⁸⁵

Vakfın gelir kaynakları gibi vakıf eserler de ihmal edilmiş, zamanla bakımsızlıktan harap hale gelmiştir. Bunda gelir kaybının yanında yukarıda belirtildiği üzere vakfın uzaktan idare edilmeye çalışılmasının da etkili olduğu tahmin edilmektedir. Yine de yapılan tadilatlarla hayratın varlığını devam ettirmesi için gayret sarf edilmiş, kuruluş amacına uygun hizmetlerini sürdürmesine özen gösterilmiştir. Fakat XIX. yüzyıl sonunda gerek mabet gerekse mektep neredeyse kullanılamaz duruma gelmiş, yeni yüzyılın başlarında mektep halk tarafından onarılarak medrese haline getirilmiştir. Cami yıkılmak üzere olduğu ve yeniden inşa etmeye yetecek geliri bulunmadığı için ayrıca dönemin mütevellilerinin de büyük bir inşaatı kabul etmemeleri nedeniyle muhtemelen farklı bir yol denenmiş, vakfa artık gelir sağlamayan kurumun akarı durumundaki hamam camiye çevrilmiştir. Bugün klasik bir Türk hamamı planına sahip binada hizmet vermeye devam

¹⁸⁴ Hizmetlerinden dolayı Tevfik Efendi'ye 1901 yılında sâlise rütbesi verilmiş, 1902'de iftihar madalyası ile ödüllendirilmiştir. 1903'te sâlise rütbesi sâniye sınıf-1 sâni'si'ne; aynı yılın sonlarında da sâniye sınıf-1 mütemâyizi'ne yükseltilmiştir. 1907 yılında ise padişah tarafından III. rütbeden Osmânî nişanı verilerek taltif edilmiştir (M. Ş. Acar, *a.g.e.*, s.106-107, 110-111, 114). Zeytûnzâde Tevfik Efendi hakkında daha fazla bilgi için bkz. M. Ş. Acar, *a.g.e.*, s. 104-115.

¹⁸⁵ VGMA, OA, EV.MKT, 01317.00082; VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00207.00012; 00207.00013.

eden caminin tam olarak hangi tarihte söz edilen yerde faaliyete geçtiği bilinmemektedir. Bununla beraber hamamın iptal edilerek mabede dönüştürülmesinin XX. yüzyıl başında olduğu zannedilmektedir.

Bulunduğu mahalleye adını veren, kitabesi olmayan, küçük ve tek minareli bir mabet olarak faaliyetlerini sürdüren Ak Cami hakkındaki bu araştırma, konuyla ilgili ayrıntılı bir çalışmanın olmaması, bilinenlerin bir kısmının da yanlış olması nedeniyle yapılmıştır. Böylece şehre olan vefa borcumuzun hiç olmazsa bir kısmı ödenmeye çalışılmış ve vakfın kurucularını hayırla yad etme fırsatı bulunmuştur. Hacı Mustafa Efendi ile İshak Efendi'nin kamu yararına kurdukları vakıflarının ve bu çalışmanın makbul olması, bugün ismiyle mütenasip bembeyaz bir halde bulunan mabedin nice yıllar hizmetlerini sürdürmesi temennimizdir.

Ak Camii'nin Günümüze Ait Dış ve İç Mekan Görüntüleri

“THE STORY OF A CHARITABLE INSTITUTION IN ESKİŞEHİR AK CAMII
AND THE PRIMARY SCHOOL”

Abstract

Ishak Efendi, a bureaucrat of İstanbul, is known to have a mosque and a primary school constructed as waqf institution in the Karabaş quarter of Eskişehir. These buildings of charity, to serve the desired ends, were further complemented by a bath and some estates of Ishak Efendi's father Hacı Mustafa Efendi's waqf. The waqf of İshak Efendi, officially initiated by the statutes of late 1729's, has been mentioned as part of the Mustafa Efendi Waqf and all the assets of both waqfs were involved in "harameyn waqfs". With its limited assets, the Ishak Efendi (Ak Camii) waqf was administered by a local deputy acting in the name of trustees living in İstanbul, who was responsible for all kinds of charity and endowments. Aiming to serve the religious and social needs of the society, like many of its predecessors, has been subject to various losses. Both the buildings of the waqf and its non-movable properties either went gradually into ruin or were exposed to the intervention of third parties. The trustees and the people around often attempted to prevent such acts of intervention and tried to assure the continuity of the activities of waqf.

Keywords

Küçük Kale Tezkerecisi İshak Efendi, Reisülküttap Hacı Mustafa Efendi, Ak Cami, Eskişehir, Karacaşehir, İki köy, Waqf